

Magyar Kálmán

NAGYECSED—SÁRVÁR NEMZETSÉGI KÖZPONT KUTATÁSA (1975—1977)

1. Bevezetés

A mai Nagyecsed nagyközségtől délre 3 km-re — a Kraszna parttól 800 m-re ÉK-re fekvő magasabb (kb. 4—5 m), 500×300 m alapterületű — homokos domb helyén állt a középkori *Sárvár*. 1905-ig az Ecsedi-láp legkiemelkedőbb, vízzel körülvett része volt (BEREY 1937, 5—12) (1. kép 1).

A XVIII. és részben a XIX. századi térképek még ördögös lágban, a régi medrében folyó Krasznától Ny-ra tüntették fel. A középkorban pedig a Kraszna folyó más mederben, a lápon keresztül folyt¹ (1. kép 1—2).

A Nagyecsedhez tartozó *Sárvárt* a legutóbbi időig még a kutatás is gyakran a község belsejében lévő ún. ecsedi-Báthori várral tévesztette össze. (DANKÓ 1975, 271) (2. kép 1).

A XVIII. századi várbrázolásokon szereplő *Ecsed vára*, a XIX. század második felében is — a mai templom környékén — romos feltöltésekben megvolt (2. kép 2) (MAGYAR 1978a, 72; 15. kép). Leletmentéseink során 1976-ban — az egykori vár területén álló ház falából — emeltük ki Báthori András feliratos, 1550-es évekből származó, reneszánsz „átépítési-tábláját”² (2. kép 3—4).

A vártól DK-re előkerült hét darabból álló, azonos típusú díszített, illetőleg díszítetlen bronz karperec-együttes a terület fontos bronzkori előzményeire is utal³ (3. kép).

A tulajdonképpeni *Sárvár* (Sarauer, Sarmonustura, Saruar, Sarvarmonustura...) régi települése, földvára és monostora az Ecsedi-láp D-i végében, az egyik fontos átjárónál feküdt. Az egyébként járhatatlan lágvidék veszélyeztetett átjáróhelyeinél: *Sárvárnál* és még délebbre *Börvelynél* már a honfoglalás korában földvár állhatott (MAKSAI 1940, 15; BOROVSZKY é. n. 47). Ezek a földvárak az ún. gyepű-védővonal fontos helyei lehettek. A földvárak, a *Sárvár-környéki* részen, a mocsaras Kraszna folyótól (az *Ér* mentén) húzódtak délre, *Bihar vára* felé⁴ (1. kép 1; 14. kép 4).

A *sárvári* településről és földváráról a Szatmár megyére vonatkozó legkorábbi adat szól (ANONYMUS 1975, 153; 163; 167). „Ott a lágok alatt *Tas*, Lél apja sok népet gyűjtött össze; vele aztán nagy árkot ásattott és igen erős földvárat építettett, amelyet először *Tas várának* neveztek, most pedig *Sárvárnak* hívnak.” Anonymus szerint ugyancsak *Tas*

... a Nyír és a Tisza között vásárt rendelt... úgy-hogy mind mostanáig *Tas vásárának* (mai Nyírtass) hívják (MEZŐ—NÉMETH 1972, 93—94).

A történeti szakirodalom⁵ ellentmondó véleménye szerint *Tas vára* (*Sárvár*), *Tas vására* (Forum Thosu) elnevezés *Tas* (tosu, jóllakott) trónörökös herceghez, Árpád unokájához kapcsolható. *Tas*, a bihari dukátus dux-a Fajsz fejedelemsége idején tartott szállásokat ezen a területen (HECKENAST 1970, 44; GYÖRFFY 1970, 221).

A herceg uralkodása idején a belső gyepűsor *Várdától* (Kisvárdától) lefelé *Sárváron* keresztül húzódtott Biharig. Ebben a sorban *Várda* és *Sárvár* földvára központi szerepet játszhatott, mivel nagyon valószínű, hogy *Várda* *Tas* herceg téli szálláshelye is volt (NÉMETH 1973, 21—22; *ibid.*, 1975, 10/a. j. 19). *Sárvárt*, *Forum Thosu*-val együtt a herceg még meghatározhatatlan szálláshelyeként tarthatjuk számon.

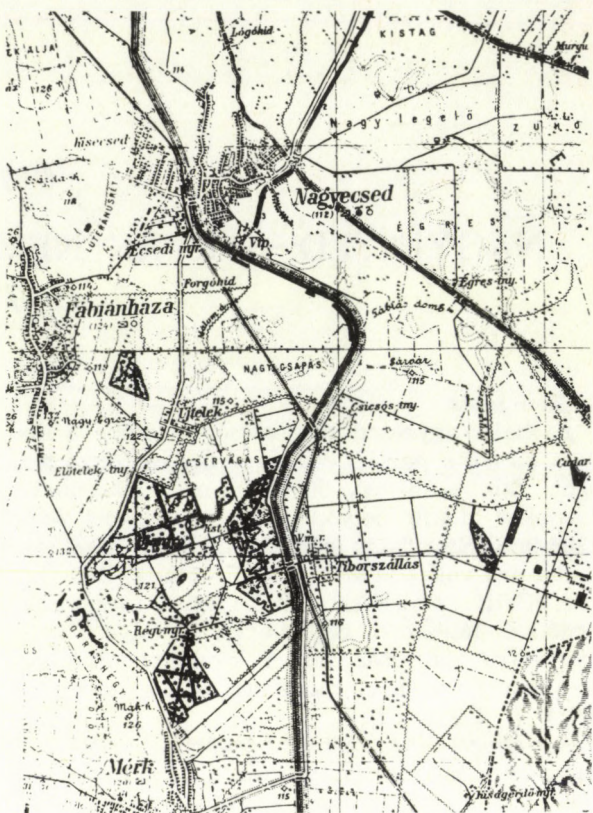
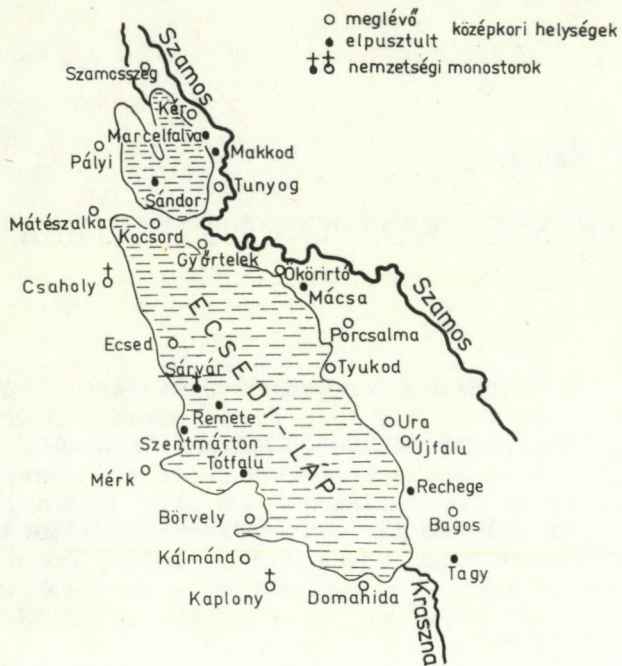
Várda és *Sárvár* különleges stratégiai szereppel is rendelkezett, mivel a fontos ÉK-i és K-i (Kijev, illetőleg Erdély) irányába futó útvonalak őrzését látta el (14. kép 4.; NÉMETH 1975, 7; MAKSAI 1940, 11; 15).

Az is biztos, hogy Géza fejedelem a feudális állam megszervezésekor kisajátította ezeket a fontos várközpontokat (GYÖRFFY 1970, 207; MÓDY 1975, 126; GYÖRFFY 1973, 242). Ennek bizonyítékát *Maksai* abban látja, hogy „a szatmári ispánság súlypontja kétségtelenül nyugatabbra esett”... a mai *Sárvár* tájkára. (MAKSAI 1940, 21—22; 206; GYÖRFFY 1970, 207). Az egykori *Borsova* vármegye központja is nyugatabbra, a mai *Kisvárdán* lehetett (NÉMETH 1975, 5; 14). S az kétségtelen tény, hogy *Sárváron* a *Váralja* falu magvát az ispánság szolgánépei alkották (MAKSAI 1940, 206). Végző soron úgy tűnik, hogy *Sárvár* földvára — *Várdához* hasonlóan — magyar alapítású is lehetett.⁶

2. *Sárvár* földvára

Az eddigi kutatások szerint az ún. *Sárvár-domb* északi részén feküdt — a ma már elszántott — „hatalmas méretű földvár”.⁷

A ma már nyomaiban is alig követhető földvár sáncrendszerét — az 1884-es felmérés alapján — kísérelhettük meg rekonstruálni⁸ (1. kép 3—4). Kiderült, hogy a domb 240×165 m-es Ny-i része

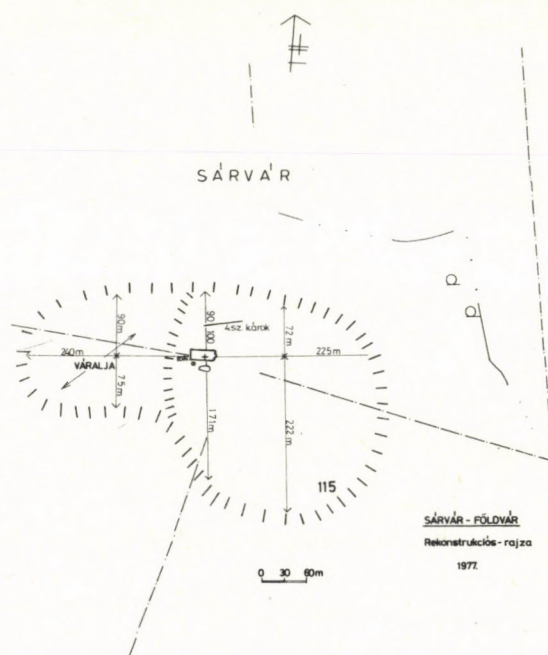
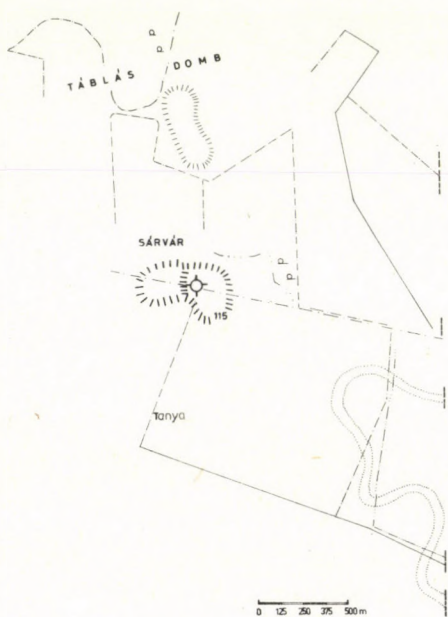
Sárvár és környéke

XVIII. századi térkép alapján

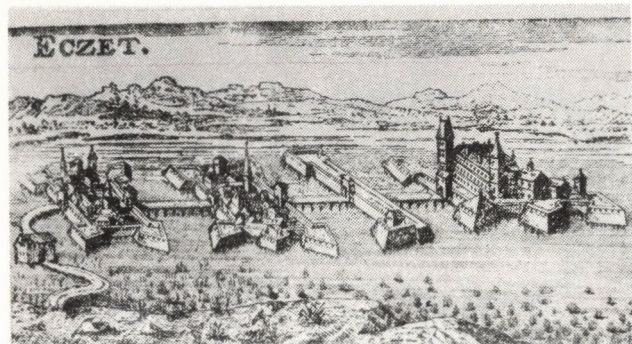
0 5 10 km

1

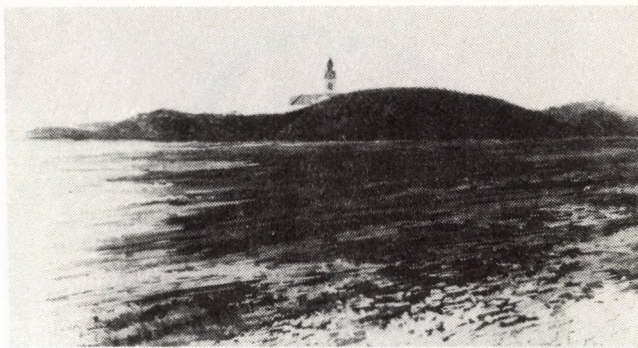
2

1. kép 1. Sárvár és környéke a XVIII. században; 2. Nagyecsed és Sárvár a XIX. században; 3. A sárvári földvár; 4. A földvár rekonstrukciója
 Abb. 1. 1. Sárvár und Umgebung im 18. Jh.; 2. Nagyecsed und Sárvár im 19. Jh.;
 3. Der Burgwall von Sárvár; 4. Die Rekonstruktion des Burgwalles

1

2

ANDREAS DE BATH
COMES CO SATMA
RABOLCI: TA
MAC VPREMA
CAPRA F P. DO MDL

3

4

2. kép 1. Ecsed vára a XVII. században (Borovszky nyomán); 2. A vár helye a XIX. század végén (Borovszky nyomán); 3. A vár környékén feltárt XVI. századi reneszánsz kő felirata; 4. Az „ecsedí reneszánsz”, Báthori András-kőfaragvány

Abb. 2. 1. Die Burg von Ecsed im 17. Jh. (nach Borovszky); 2. Der Ort der Burg am Ende des 19. Jhs (nach Borovszky); 3. Inschrift des in der Umgebung der Burg freigelegten Renaissancezeitlichen Steinmetzarbeit aus Ecsed, mit dem Bildnis von András Báthori

enyhén gömbölyített, ovális alakú. A 297×225 m-es K-i része szélesebb és nagyjából körformát mutat. Ezt a K-i területet Ny-felé töltés, illetve sánc és esetleg árok zárhatta le (1. kép 4).

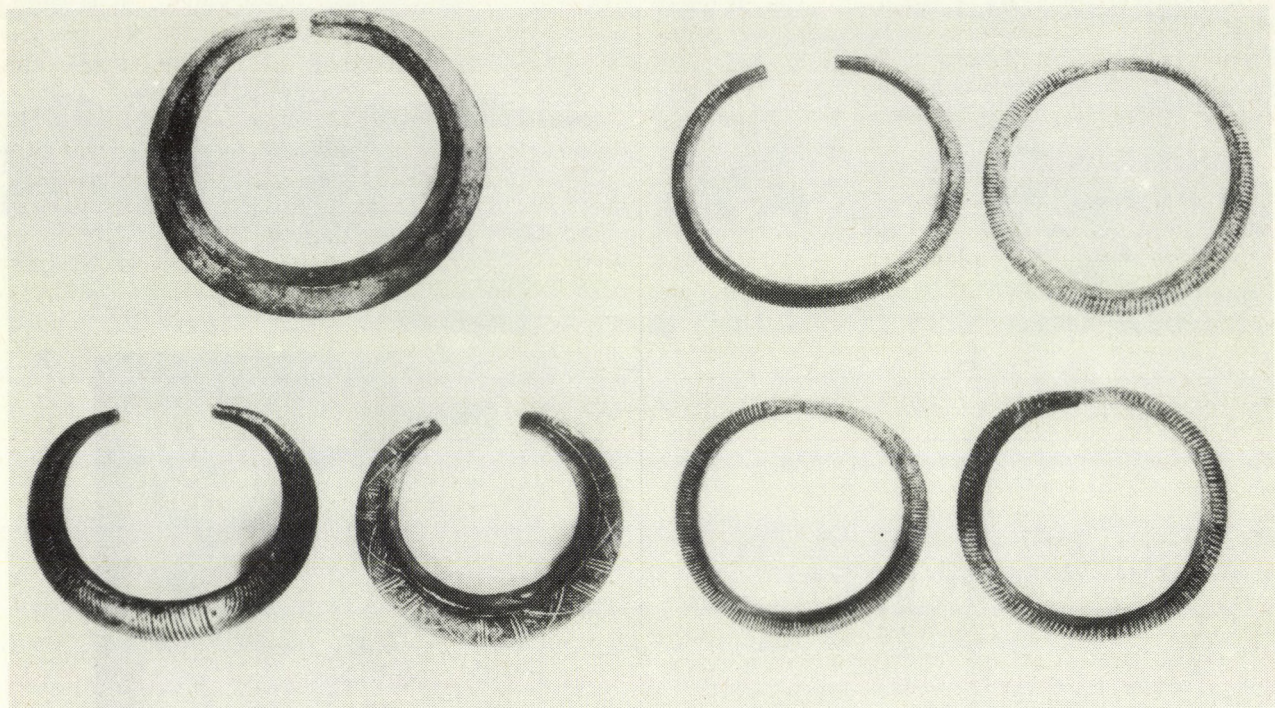
Az elméleti rekonstrukció⁹ elvégzése után a sáncok meghatározására sajnos az ásatást nem sikerült elvégeznünk. Így egy ún. kettős rendszerű, mocsárral körülvett nagyobb földvárat rekonstruálhattunk. A földvár egykori pontos kiterjedése, építési anyaga és periódusai ma már ugyancsak feltételezhetők.¹⁰ De Anonymus forrásértékének ismeretében Maksai arra gondol (GYÖRFFY 1965, 411–434; MAKSAI 1940, 205), hogy Sárvár várának legkésőbb a XI. század végén már állnia kellett.

Szerintünk is a vár X–XI. századi eredetét valószínűsíti, hogy Sárvartól 4 km-re Üllő (1321: t.

Illeu) helynév szerepelt, amely *Fábiánháza*, az egykori *Bohol* szomszédságában volt (MAGYAR 1982, 7. j.; MEZŐ–NÉMETH 1972, 44).

Az „Árpád-leszármazók” itteni korai szálláshelyének emlékét őrizhette meg az Üllő, a Tas vára helynév. Az utóbbi a sár és vár közszavak összetételében alkotott magyar helynév, amelynek jelentése: földvár, a Sár, az Ecsedi-láp vára (ANONYMUS 1975, 162–163; GYÖRFFY 1963, 201).

A földvár területén folytatott régészeti terepbejárások során — a ma is meglévő *Sárvár*-dombtól ÉK-re 200–300 m-re, — egy nagyobb kiterjedésű bronzkori település nyoma is előkerült. Felette, az 1974-ben lehordott homokdombon állt a középkori Remete (*Remeteszeg*) nevű falu.¹¹ Ennek templomához tartozhatott az az 1,8–2 m széles, döngölt agyagalap, illetőleg az alapok külső oldalán elő-

0 1 2 cm

3. kép A nagyecsed-i bronzkori kincslelet
Abb. 3. Bronzezeitlicher Schatzfund von Nagyecsed

került temetkezések. Az építmény belsejében talált 6—8 Ny—K-i tájolású csontváz is a templom temetőjének a része volt (1. kép 1; 1. kép 4).

A félköríves szentéllyel rendelkező építmény belsejében talált nagyobb kőlap az oltár helyére utalhatott.¹²

A Ny-i, ovális alakú dombrészen (1. kép 4) — a humusszal kevert, sárga homokban — szétszórta csont, kerámia- és téglamaradványok jutottak a napvilágra. Ez a — templomkörüli temetővel rendelkező — Árpád-kori település talán a *Váralja* jobbágyfaluvá azonosítható.¹³

A földvár K-i és Ny-i területén, de elszórta E-on is az Árpád-kori települések kerámia-anyaga (4. kép 3—4; 5. kép 1—4; 7. kép 1—2) került elő.¹⁴ Ezek — többek között — a földvár periodizációjához is fontos bizonyítékokkal szolgálnak, mivel szinte a teljes ásatási területen előkerültek a hullámvonalas, vonalkázott és pontsordíszes edényoldal-, perem-, fenékbélyeges töredékek, valamint a cserép-bográcsok darabjai.¹⁵

Az itt, valamint a 4. sz. kutatóárok (4. kép 1—2) leletei¹⁶ egy nagyobb, összefüggő Árpád-kori településre utalnak. A település keltezésével kapcsolatban fontosak a cserépbogrács-töredékek¹⁷, amelyek — az eddig közölt darabok alapján — a X—XI. századra datálhatók.¹⁸ Ezt a keltezést bizonyítaná a 4. kép 4. sz. fésűs, párhuzamosan vonalkázott minták között lévő, hullámvonalas kötegdisze, amely egy barnáspiros színű, erősen szemcsés, kavicsos oldaltöredékhez tartozik.¹⁹ Az 5. kép 1. ábra 1—3. sz. hullámvonalas, párhuzamos vonalakkal bekarcolt darabjai a XI., míg a pontsorról díszítettek a XI—XII. századra keltezhetőek (5. kép 4). Ugyanakkor az 5—10. sz. cseréptöredékek biztosan a X—XI. századra datálhatók.²⁰

A IX—X. századból származhatnak az 5. kép 2. ábra 1—4; 6—7, míg a hullámvonalas, de sűrű párhuzamos díszítéssel rendelkezők későbbre, a X—XI. századra datálhatók. Ugyanakkor az 5. kép 3—4. ábráján látható darabok is a legkésőbb a X—XII. században készülhettek.²¹ Az utóbbi keltezést erősítene a 6. kép 1. ábráján lévő darabok (1—4).

Az Árpád-kor későbbi szakaszához tartozhatnak az 5—6. számú, párhuzamos vonalakkal és alján keresztalakú fenékbélyeggel díszített töredékek.²² Végső soron Árpád-kori a 7. kép 2. sz. fenékbélyeges töredéke²³ is.

Ezek a darabok — a *bácsai, dobozi, a dunaújvárosi, a Tiszaeszlár-bashalmi, a Heves megyei* és a *Hajdú-Bihar megyei* Árpád-kori települések hasonló kerámia-anyaga alapján — biztosan a X—XI. századra keltezhetőek. Vagyis *Nagyecsed—Sárvár* esetében a Ny-i *Váralja*, az ÉK-i *Remete* és a földvár magasabb, Ny-i, köralakú felében a X—XI. században meglévő nagyobb településekre utalnak.²⁴ Vagyis azt bizonyítják, hogy *Sárvárt* a X—XI. században már lakták.

Az 1975—77. között folytatott ásatásaink eredményeképpen a település néhány házára, szemét-

gödörre utaló maradványok is előkerültek. Ezek rendkívül bolygatott, a későbbi, a XI—XV. századi építményektől, temetkezésektől, valamint az újabb kori besásásoktól elpusztított állapotban²⁵ voltak.

Mindenesetre ezek a település-maradványok, illetőleg leletek igazolják a földvárnak, a legkésőbb a X. századtól történő megszállását. A földvár elkészítését — az ásatási adatok hiányában — nem tudjuk a X—XI. századra datálni. Itt is előzményként — az ecsedi szigethez hasonlóan — a földvárnak szinte a teljes területén a bronzkori leletanyag megtalálható.²⁶

3. Sárvár környéki települések

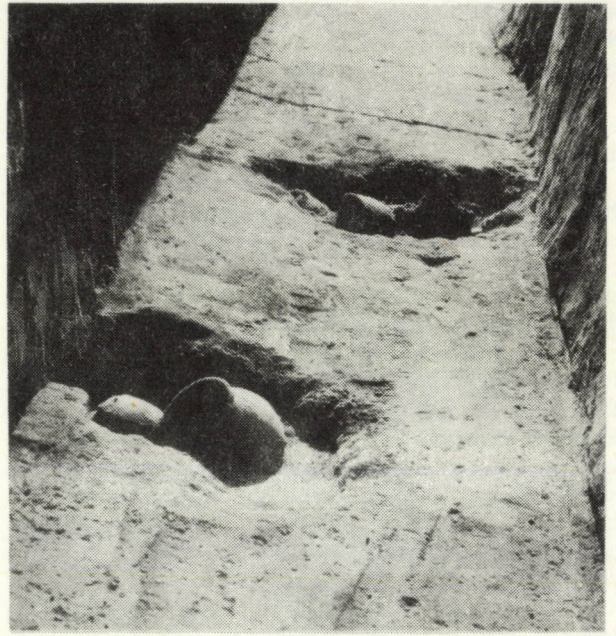
A Sárvár környéki települések képét — a kutatások alapján — a fejedelmi királyi telepítés alakíthatta ki. Az itteni falurendszerek létrehozásában a honfoglaló nemzetségeknek is komoly szerep jutott.²⁷

A történeti kutatás sokáig a szatmári rész első honfoglaló nemzetségét, a Kaplonyokat a Kende (Kündü) törzsből származtatta (MAKSAI 1940, 11; MÓDY 1975, 126). A Krónika forrásadata Kurszán kündü (főfejedelem) népét a Nyírség vidékére helyezte. Ezek a külső gyepű védelmére kihelyezett kék-kend (Kende) népek sem a honfoglaláskor kerültek az itteni, szatmári rétekre (GYÖRFFY 1973, 256; nő., 1970, 200; 235). Györffy György szerint az is lehetséges, hogy Kurszán kündü közvetlenül a honfoglalás után egy ideig (896—900) itt szállott meg, amit a Kurszán Kabar (?) Kusal elnevezése is bizonyíthatna (GYÖRFFY 1970, 235—236). Végső soron azonban a Kaplony nemzetséget egy itt lakott törzsfő, kivált pedig a kündü, leszármazottjának tekinteni mi sem tudjuk (*ibid.*, MÓDY 1975, 126). Csak az látszik bizonyosnak, hogy a Kaplonyok — a Balog-Semjén nemzetséggel együtt — a X. század végén már megjelentek az Ecsedi-láp környékén.

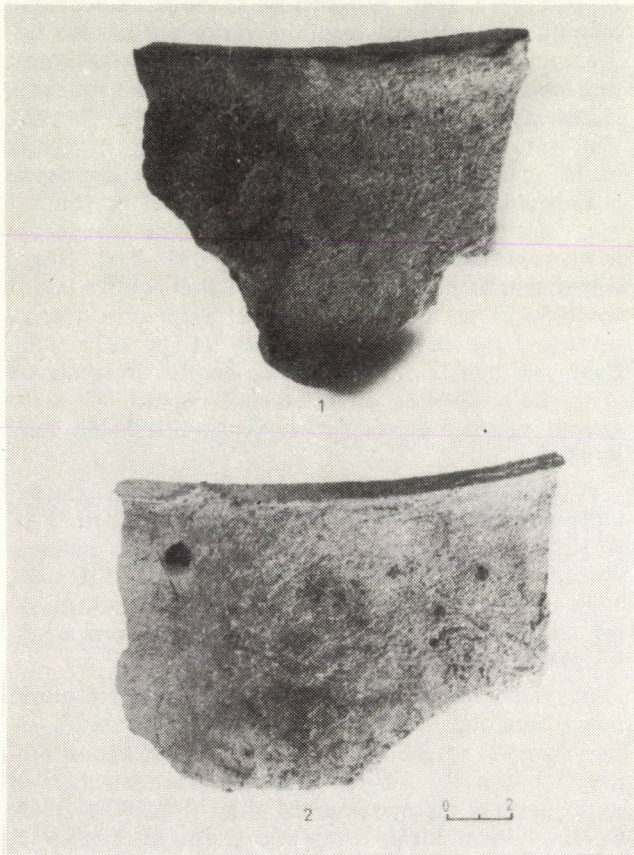
A Szamos környékén még a királyi „foglalás” előtt megtelepedett a Szenté-Mágócs nemzetség is. A Káta nemzetséggel egyidőben (XI—XII. század) építették ki a birtokközpontjaikat (NÉMETH 1968, 129). A Gut-Keled nemzetség *Sárvár* környéki megtelepedését helyezte a történeti szakirodalom a legkésőbbre, a XII. századra.²⁸

Az viszont bizonyítható, hogy ez a német eredetű nemzetség már — a *Várda* környéki birtokok elfoglalásával egyidőben — a XI. század közepén birtokokat szerzett *Sárvár* vidékén. Feltételezhetően — az istváni államszervezés után (NÉMETH 1975, 6—7) — Péter király idejében (1038—41, 1044—46) a bihari dukátus területén Gut és Keled testőrpáncsnokok és a királyi sereg magyar katonái kaptak birtokokat. A legexponáltabb területeken: *Várda* és *Sárvár* környékén alakították ki keleti nemzetségi központjaikat²⁹ (14. kép 4).

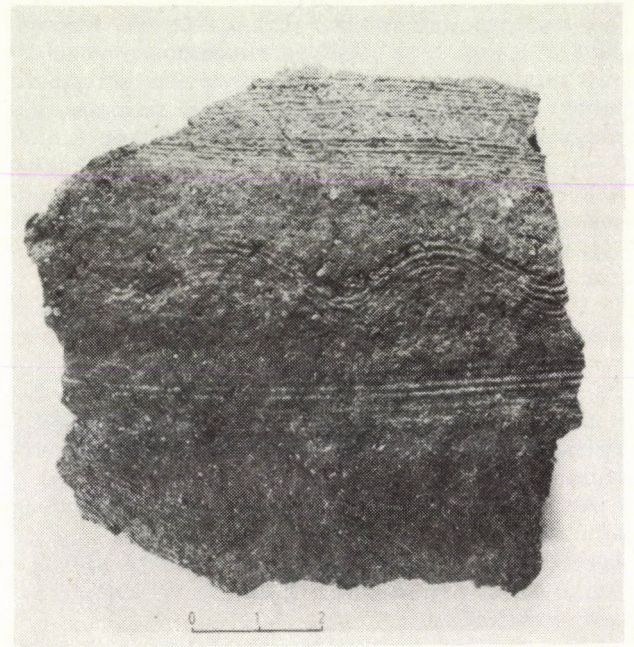
Sárvár különösen fontos helye lett a nemzetségnek, mivel az egyik főág itt építette fel — a föld-

2

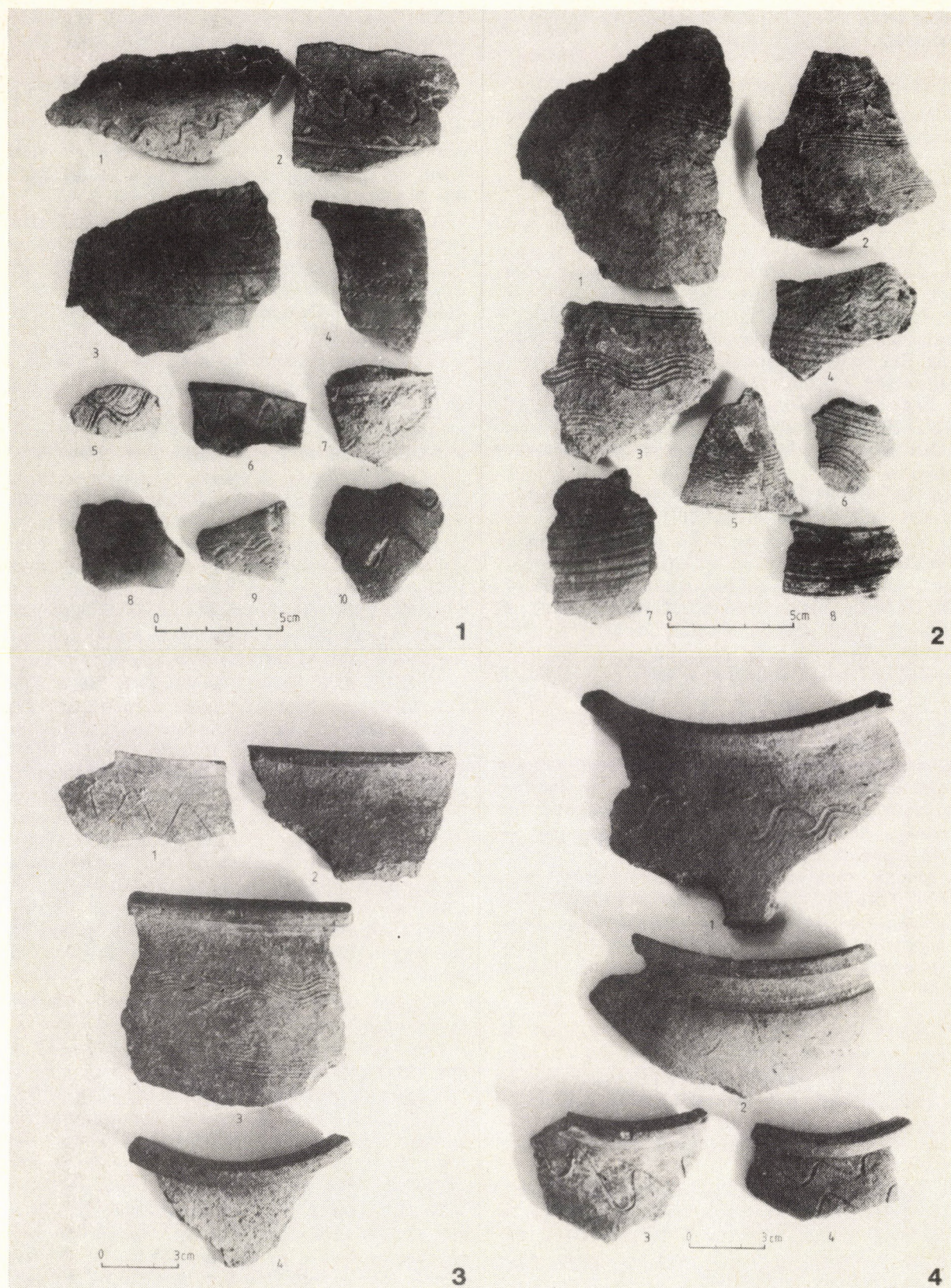
3

4

4. kép 1. A 4. sz. kutatóárok feltárása közben; 2. A kutatóárokban előkerült X—XI. századi szemétködör kerámiái; 3. Árpád-kori cserépbogrács-töredékek; 4. X—XI. századi párhuzamos vonal- és hullámkötegdíszű oldaltöredék

Abb. 4. 1. Der Suchgraben Nr. 4 bei der Erschließung; 2. Keramik der im Suchgraben zum Vorschein gekommenen Abfallgrube aus dem 10—11. Jh.; 3. Arpadenzeitliche Tonkesselfragmente; 4. Mit parallelen Linien- und Wellenlinien verziertes Wandfragment aus dem 10—11. Jh.

5. kép 1—4. A földvár X—XI. századi településének kerámialeletei
 Abb. 5. 1—4. Keramikfunde der Siedlung des Burgwalles aus dem 10—11. Jh.

várban levő, X—XI. századi település helyén — nemzetségi, kegyúri monostorát.

4. A Gutkelek kegyúri monostora

A monostorra, illetőleg a birtokosaira vonatkozó adatokat a történeti kutatás általában a XII. századra keltezte.³⁰ Csánki Dezső pedig csupán a XIV. századtól említi Monasterium Sarvarmonustura (1347), valamint monasterium Saravar (1371) néven (CSÁNKI 1890, 485). A Szent Péter tiszteletére szentelt monostor kegyuraként a Báthori-családot jelöli meg. Ezt — az 1347-ből ismert — elnevezést szerepelteti a vármegyei monográfia (BOROVSKY É. N. 123), de tévesen Szent Mártonnak írja patrónusát.³¹ Biztosabban keltezi Maksai³², aki a Gutkeled nemzetség XII. századi alapításának tartja. Szerinte is a nemzetség szatmári sárvármonostori ágának itteni kegyúri monostorát először 1217-ben említik S. Petri de Sasvar-ként. Ebben szerepelt a monostor Gős nevű szolgája, aki a közeli Szent Márton faluban lakott (1. kép 1; MAKSÁI 1940, 206.; VÁRADY REGESTRUM 32., 216; KANDRA 1884, 339—345; 426—437; MEZŐ—NÉMETH 1972, 76).

Az alapító Gutkeled ős, a XI. században gazdag birtokadománnyal látta el az egyházat. A monostorhoz rendelte Apáti (Apati, Apathy), ma Olcsvaapáti, Börvely (Berul, Berweh), Kálmánd (Kamand, Kálmánd), Mérk (Merk, Meerk), Remeteszeg (Remeteszegh), Ejeg (Eyegh), Szentmárton (Zenthmartun), Vállaj (Valay, Waley) és a Bács megyei Futak (Batkaj) falvakat. (1. kép 1; 11. kép 4; MAKSÁI 1940, 58; 110; 119; 154—155; 179; 200; 215; GYÖRFFY 1963, 204—206; 220).

Ez az adomány mutatja a sárvári főág rangját és gazdagságát. A főághoz tartozó négy alágban (főképpen az Apaj-István-bán ágban) nádorok, országbírák, tárnokmesterek, főlovászmesterek és bánok, ispánok szerepelnek.

A gazdag, virágzó monostort — a források szerint — 1241-ben „a tatárok rettenetesen feldúlták”.³³ Ezt a pusztulást jelzi a sárvári részen 1941-ben talált Árpád-kori — friesachi ezüst dénárokból álló — éremlelet. A kegyurak csupán 1250—51-ben állítják helyre a futaki (batkaji) birtok eladásából nyert 30 márkából (KARÁCSONYI 1901, 36, 56; GYÖRFFY 1963, 220). 1251-ben monasterium de Sarwar, in episcopato Transilvano situm ... (FEJÉR CDHN/2, 67; MEZŐ—NÉMETH 1972, 76).

A helyreállításban a nemzetség főágának szinte az összes tagja résztvesz (KARÁCSONYI 1901, 58—59, 63—64, 77, 82, 86; MAGYAR 1978/C, 28—30; MAGYAR 1982, 2).

Az 1250-es adatokból az is kiderül, hogy a monostor helyreállítói között az István bán-alág, a Várdai alág a leggazdagabb. A többiek — a legszegényebb Farkas-ág kivételével — csupán egyszerű kegyúrként szerepeltek.

A tatárdúlás után a monostor jelentősége lecsökkent. Többek között azért is, mivel a legrangosabb kegyurak, az országos politikát is irányító Apaj-

István báni ág, főképpen a dunántúli és délvidéki harcokban elvérzett (KARÁCSONYI 1901, 63—64; KRISTÓ 1976, 132, 141, 151—153).

A nemzetség sárvári ágainak politikai és vagyoni hanyatlásával egyidőben a Gutkelek másik, a majádi főághoz tartozó Báthori alága felépíti Sárvár közelében ecsedi birtokközpontját, a Hűségvárat (1335) (2. kép 1—4; 14. kép 4; 1334: AO III. 60; MAKSÁI 1940, 206).

A Báthoriak — az 1330-as évektől — fokozatosan megszerzik a Sárvár környéki birtokokat. Először a legszegényebb ágtól, II. Farkaséktól veszik meg a sárvári kegyuraságuk negyedrészt. S ez idő tájt válik meg a Tiba ághoz tartozó Miklós fia Ellős is kegyúri részétől.

A Báthoriak részbirtoka lesz 1353-ban Sárvár is.³⁴

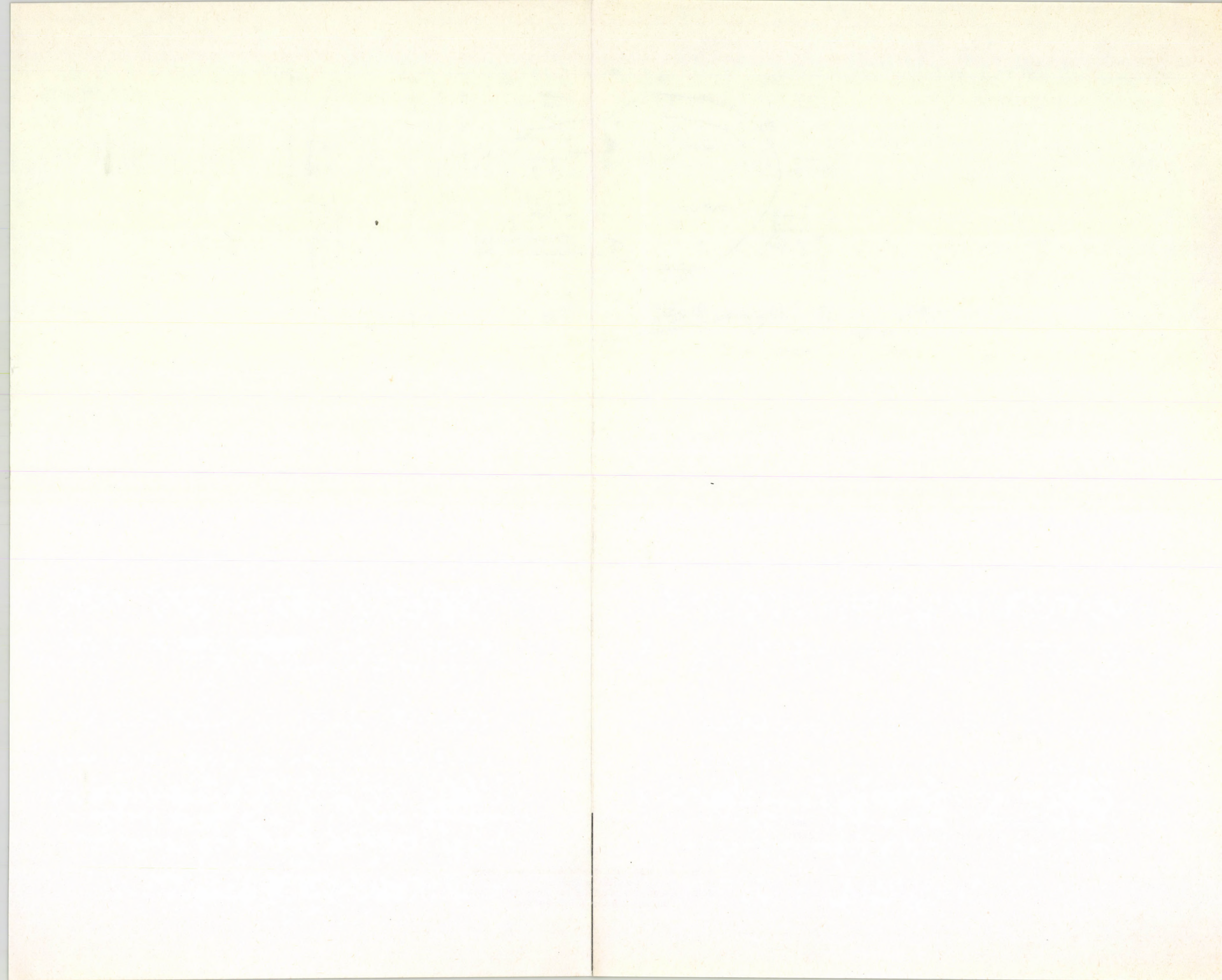
A monostor végleges pusztulására vonatkozó adatok nem maradtak fenn. A történeti — és a régészeti szakirodalom szerint Sárvár monostora a XIV. század elején pusztult el.³⁵ Véleményünk szerint viszont sem a földvárat, sem a monostort, de a hozzá tartozó településeket sem hagyták el még 1325 táján. Erre vonatkozó egyik bizonyítékunk, hogy a monostor apátját 1331-ben még említik (MAKSÁI 1940, 206). Sárvár Váralja települése 1353-ban is még lakott helyként szerepel (KARÁCSONYI 1901, 74). Pusztulására, lakóinak elköltözésére a hozzátartozó települések pusztulási, illetőleg elszakadási adataiból lehet következtetni.

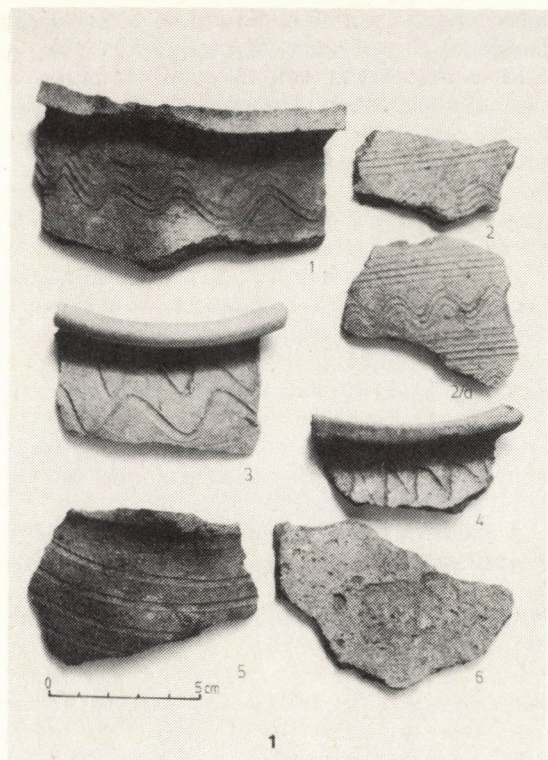
A XIII—XIV. század fordulójára Mérk (Merk, Meerk) szakad el az apátságtól. A monostorral közvetlen kapcsolatban álló Remeteszeg (Remeteszeg, Remeteszegh, Remeteszug, Remethe), vagy alio nomine Eyegh (Eyg) a XIV. század közepén már elhagyott, pusztta. Kálmánd (Keethkamand, Kamand, Kalmand) régi monostori birtok 1354-ben még szoros kapcsolatot tartott apátságával. 1420 körül viszont már több, részben idegen család birtoka. Apáti (Apati, Apaty, Apathy), ma Olcsvaapáti még 1368-ban is ad monasterium Sarwar pertinenti Apati ... Vállaj (Vale, Waley, Valah, Valay) 1397-ben ugyanakkor még a Szent Péter apátság tulajdona.

A korai Gutkeled birtoknak a hét utcáscorával szinte oppidumnak tűnő Börvénynek (Berul, Toth Berul, Berwey, Berwech) hovatarozása a XIV. század végén már alig követhető.

A monostorhoz egyik legközelebb, DNy-ra 1,5—2 km-re fekvő birtok, az egykori Szentmárton (Senthmartin, Zenthmarton, Zenthmartun) 1427-ben — három elhagyott köegyháza ellenére — is lakott (MAKSÁI 1940, 154—155, 179, 215, 30. j.).

Megállapítható, hogy a Sárvár környéki falvakban a XIV—XV. században következett be az elnéptelenedés és a pusztulás folyamata. Borovszky Sárvár-monostorát 1400-ban már pusztaként említi (BOROVSKY É. N. 123.). A monostor melletti Váralja települést is elhagyják lakói, 1423-ban már üresen áll.

3

4

7. kép 1—2. A X—XI. századi településhez tartozó kerámiák; 3. A kőtemplom szentélyének és a bazilika főszentélyének a maradványa sírokkal Ny-felől; 4. Ua. K-ről

Abb. 7. 1—2. Die zur Siedlung des 10—11. Jhs gehörenden Keramiken; 3. Rest des Chors der Steinkirche und des Hauptchors der Basilika mit den Gräbern von W her; 4. Dasselbe von O her

Vagyis a XV. század elején, első felében elhagyták a földvárát és a monostort is. A század végére elnyelte a láp, és csupán az 1794-es nagyobb szárazság után került ismét a felszínre (MAKSAI 1940, 206; BEREY 1937, 5—10; NÉMETH 1968, 132).

A XVIII—XIX. században a kő- és a téglanyag nagy részét elhordják. A földvár területét elszántják. A kiálló tégl- és kőfalakat, sírokat elbontják és feldőlnek. A láp lecsapolása után (1905) elegyengetik a régi monostor helyét és kerülőházat építenek rá (BEREY 1937, 10.) 1974-ig a tsz és a Vízügyi Igazgatóság eldözerolja a *remeteszegi* és a *Váralja* település legnagyobb részét.

Szatmár megye egyik fontos honfoglalás-államalapítás- és Árpád-kori központja csaknem elveszett a kutatás számára. 1974 után — csupán az újabb földmunkák megindulása után — kerülhetett sor a monostor- és a földvár domb feltárására.³⁶ 1975—77 között — nehéz körülmények között — végeztük a monostor- és földvárashely leletmentő ásatását.³⁷

5. A monostor és környékének régészeti kutatása

A földvár elpusztult, feldúlt és a legutóbbi időig szántott keleti területén 1975—77 között régészeti kutatást folytattunk. Három, alapozásában is csaknem teljesen kitermelt templommaradványt, egy feltehetően sekrestye és kolostorszárny vagy udvarház részletet sikerült feltárnunk³⁸ (6. kép; 8. kép 1—8; 10. kép 1—6).

A földvár második dombjának legmagasabb pontjánál (1. kép 4) — a háromszögelési pontnál — került elő a legfontosabb, a félköríves, patkóalakú szentéllyel záródó, (7. kép 3; 8. kép 2) téglalap alakú hajóval rendelkező kőtemplom. A kőtemplom tengelyével megegyező irányú, kb. kétszeres nagyságú téglabazilika is itt jutott a napvilágra (6. kép). A bazilikától D-re pedig egy inkább ellipszis alakú, ovális téglapülete nyomaira találtunk³⁹ (6. kép; 10. kép 4—6).

Ásatómunkánk révén végső soron egy közel 20 m hosszú és 10 m széles kőtemplom alapjait rekonstruálhattuk. A patkóalakú, félkörívvel záródó szentély DK-i íve, valamint az ÉK-i szentély és hajócsatlakozás kőmaradványai maradtak meg (6. kép; 7. kép 3; 8. kép 2). A különböző időszakokban elbontott alapmaradványokat az 1—2. kutatóárokból teljes mélységig (2—3 m) követtük (6. kép; 10. kép 5—6). Az É-i hajófal és a Ny-i zárófal a későbbi bontás, illetőleg a beépítés miatt csupán rövid szakaszokban (10. kép 5—6) került elő. A DK-i templomrészt — a háromszögelési pont dombja miatt — egyáltalán nem lehetett feltárni (6. kép).

A kőtemplom alapozása habarcsba rakott mészkőből és vulkanikus eredetű bazaltból állt. A felmenő fal feltételezhető kvádersorai nem kerültek elő. A belső szintek is többnyire bolygatottak voltak.⁴⁰

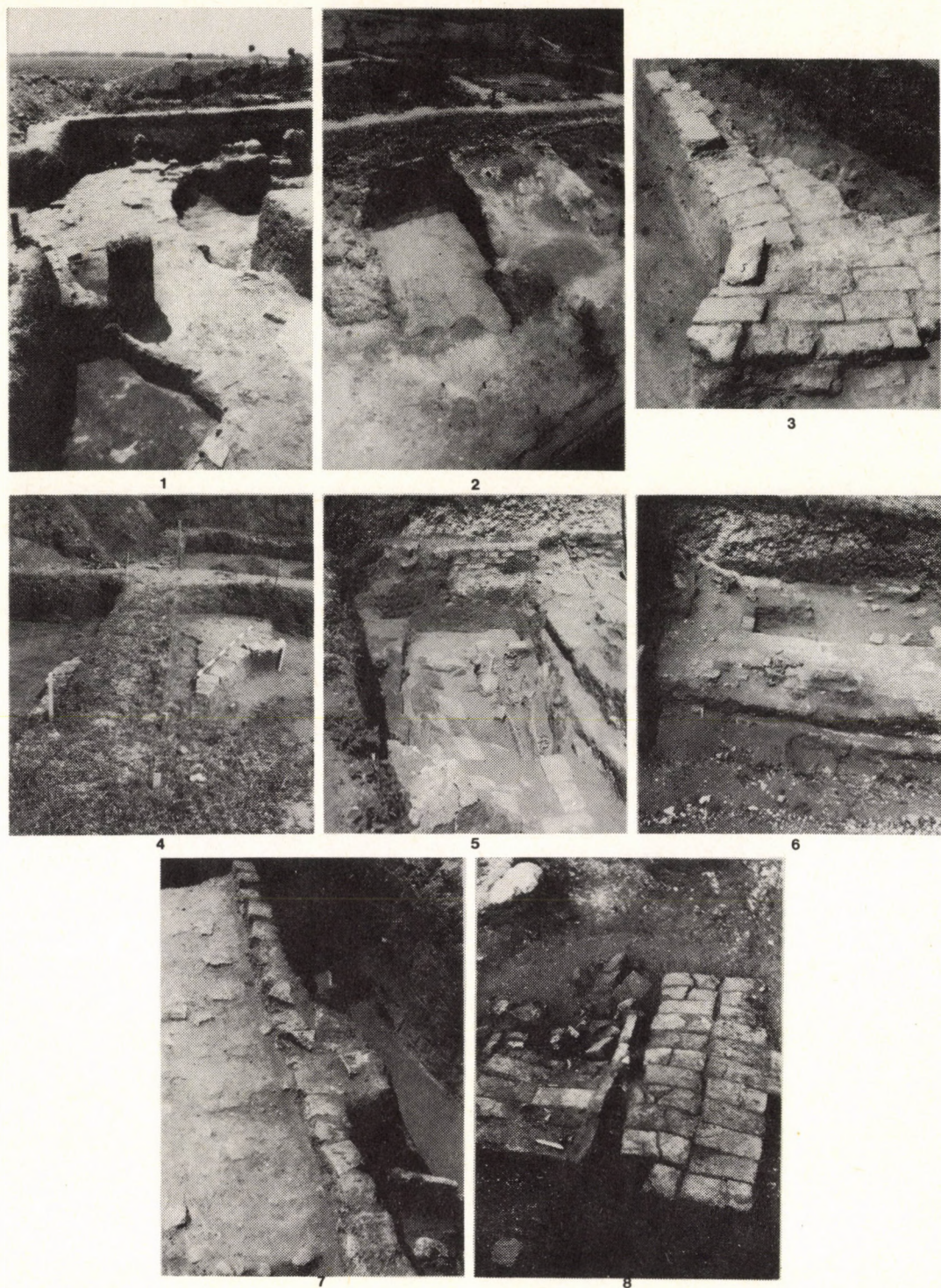
A kőtemplom falaira vagy azok részleges elbontása után (8. kép 2) fölépített második templom, a

hossztengelyében 36 m hosszú és a legnagyobb szélességénél 19 m-t elérő háromhajós bazilika egészen más szerkezetet és építési technikát mutat. A bazilikánál legépebben a főszentély dögölt, agyagbarakott téglasora, valamint az É-i mellékhajó szentélyivindítása maradt meg (6. kép; 8. kép 1; 8. kép 3—4). A D-i mellékhajó szentélyrészét viszont az alsó agyagalapig kitermelték (6. kép). A D-i 1,3—1,5 m széles hajófal téglalapozásához (8. kép 5—6) a III. sz. szelvényben már kváderes kőfalalap csatlakozott. Ezt a D-i falszakaszt — a 2. sz. kutatóároktól Ny-ra — csupán feltételeesen rekonstruálhattuk (6. kép). Ugyanakkor az egysor tégl (8. kép 7; 9. kép 3—4; 10. kép 1) az É-i hajófal északi széle lehetett. Az É-i fal az említett kutatóároktól Ny-ra eltűnik (6. kép). Valószínűleg az itteni nagyarányú bontás és talajjegengetés során, még az alapárkát is eltüntették, elhordták.⁴¹

A bazilika egy fő- és a déli, északi mellékhajóval rendelkező 16,5 m széles belső térből áll. Az északi falát — az elszórt téglatormelék, valamint a téglasírok (10. kép 3) alapján — rekonstruáltuk szaggatott vonallal⁴² (6. kép). A Ny-i, az ún. bejárati falnál, a kőtemplom tengelyében egy 10×5 m-es, valószínűleg a bejárattal kapcsolatba hozható, kiugró téglapülete állt (6. kép). Úgy tűnik, hogy a kőtemplom tengelyében, annak az É-i fal vonalában egy téglafalat építettek, amely az ún. bejárati kiugrásnál továbbhúzódott. Az ÉNy-i sarokrészénél találtuk meg a kiszedett, törmelékkel teli alapárkát (10. kép 2). Ennél az építészeti megoldásnál a kőtemplom hosszanti irányban történő megnagyobbítására is gondolhatnánk. De valószínűbbnek látszik, hogy belső térelválasztási, illetőleg statikai okokból történt ez a — bazilika téglanyagával és technikájával megegyező — hozzáépítés, amelyre talán a bazilikális rendszer kiképzésével egyidőben kerülhetett sor (6. kép). Ez erősen hipotetikus, mint az a feltevés is, hogy a nagyjából a bazilika mellékhajóinak a vonaláig, azok tengelyében húzódó, a kőtemplomhoz tartozó É-i és D-i kőfalnak a megmaradt, kisebb szakaszai a 16,5 m széles bazilika áthidalásához esetleg szükséges pillérek, tartóelemek bázisául, a tetőszerkezet tartóalapjául is szolgálhattak.⁴³

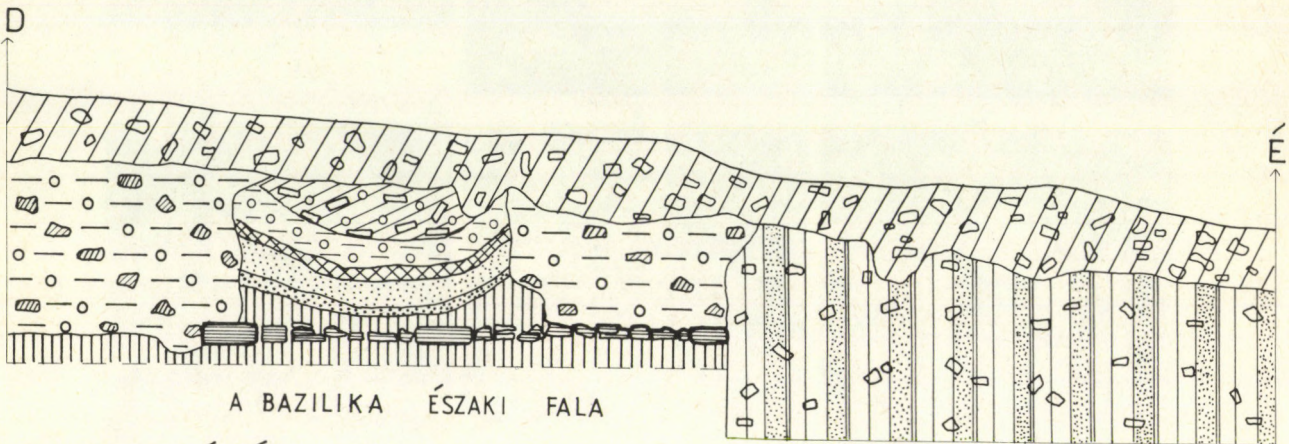
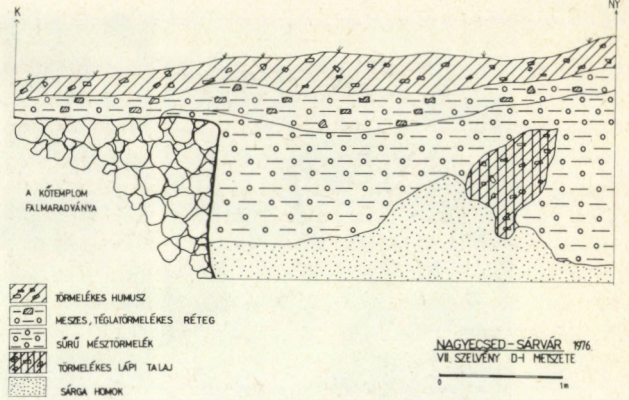
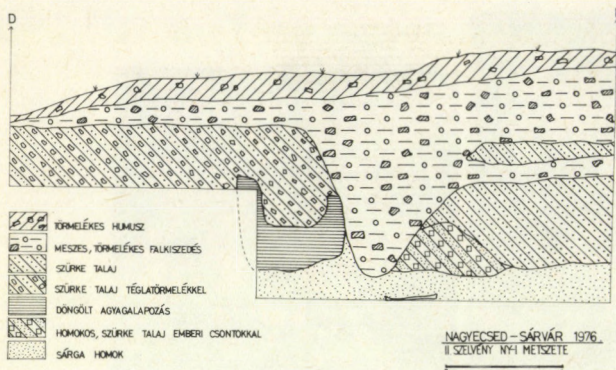
A két templom egymásraépítését legjobban a VII. szelvényben határozhattuk meg (6. kép). A szelvény K-i felében egy ferdén (ÉK-DNy) futó kőfalmaradvány a régebbi, a kőtemplom É-i falához tartozott. A DK-i sarokban pedig egy enyhe ívvel forduló alapárkrészlet vált el a sárga homokban, a kőtemplom ÉK-i, ívelt szentélyrészét jelölve (6. kép).

Hipotetikusán feltételezhetjük, hogy a kőtemplom szentélyének az alapját eredetileg — az újabb bazilika szentélyénél — jóval mélyebbre, a sárga homokrétegbe ásták. A kőtemplom szentélyalapjához csatlakozó belső falmaradvány alapján arra következtethetünk, hogy a kőtemplom alapozási mélysége legalább 1,5 m lehetett. Ezzel szemben a téglabazilika építésekor később készített alapo-

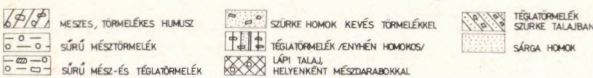
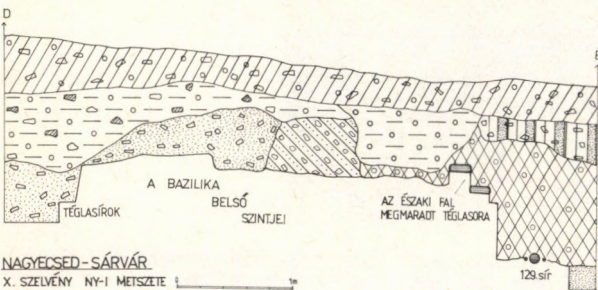
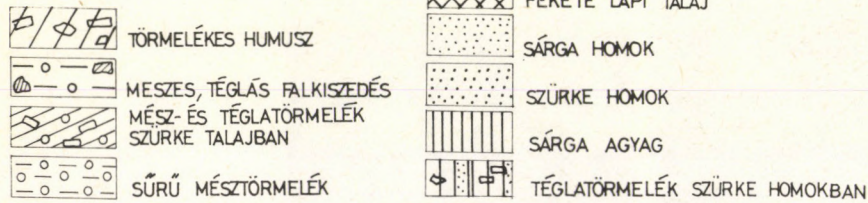

8. kép 1. A bazilika főszentélyének agyag- és téglalapja É-ről; 2. A kőtemplom íves, magasan megmaradt szentélyalapja; 3. Az északi mellékszentély belső ívének téglái; 4. Az északi apszis téglalapja; 5. A bazilika déli téglafalának alapja a téglasírokkal; 6. A déli téglafal maradványa; 7. Az északi téglafal alapjának a széle; 8. A 149—150. sz. téglasír kibontás előtt

Abb. 8. 1. Das Lehm- und Ziegelfundament des Hauptchors der Basilika von N her; 2. Das bogenförmige, hoch erhalten gebliebene Chorfundament der Steinkirche; 3. Ziegel des inneren Bogens des nördlichen Nebenchor; 4. Das Ziegelfundament der nördlichen Apsis; 5. Fundament der südlichen Ziegelmauer der Basilika mit den Ziegelgräbern; 6. Reste der südlichen Ziegelmauer; 7. Rand des Fundaments der nördlichen Ziegelmauer; 8. Die Ziegelgräber 149—150 vor der Erschließung

NAGYECSED-SÁRVÁR
IX. SZELVÉNY NY-I METSZETE
1976. 0 1m

9. kép 1. Nagyecsed-Sárvár, II. szelvény Ny-i metszete;
2. VII. szelvény D-i metszete; 3. IX. szelvény Ny-i
metszete; 4. X. szelvény Ny-i metszete

Abb. 9. 1. Nagyecsed-Sárvár, W-Profil des Blockes II;
2. S-Profil des Blockes VII; 3. W-Profil des Blockes IX;
4. W-Profil des Blockes X.

1

2

3

4

5

6

10. kép 1. A bazilika északi részének alapmaradványa K-ről; 2. Az ÉNy-i sarok kiszedett alapjának törmelék-
 kes árka; 3. Az É-i fal déli (belső) széle a téglasírokkal; 4. Az ovális alakú építmény (templom?) beásásokkal
 szabdalt, döngölt agyagalapja É-ről; 5. Téglasírok, a bazilika déli és az ovális alakú építmény északi ma-
 radványa között, É-ről; 6. Ua. D-ről, az ovális alakú
 építmény alapjának északi széléről

Abb. 10. 1. Fundamentreste des nördlichen Teiles der Basilika von O her; 2. Graben des ausgebeuteten Fundaments der NW-Ecke mit Schutt; 3. Der südliche (innere) Rand der N-Mauer mit den Ziegelgräbern; 4. Das mit Eingrabungen zerstückelte, gestampfte Lehmfundament des ovalen Baues (Kirche?) von N her; 5. Ziegelgräber zwischen den südlichen Resten der Basilika und den nördlichen Resten des ovalen Baues, von N her; 6. Dasselbe von S her, vom nördlichen Rand des Fundaments des ovalen Baues gesehen

kat már a domb fentebb lévő, szürke homokos rétegébe ásták. Ez azt is jelenti, hogy — a mai felszíntől számítva — helyenként legalább hetven-százhusz centiméterrel feljebb húzódott az Árpád-kori bolygatatlan, szürke homokszint teteje, illetőleg az eredeti dombfelszín.

A bazilika építése során tehát a relatívan mélyebbre alapozott kőtemplom felmenő falaiból helyenként félméteres, illetőleg ennél magasabb szakaszokat is meghagyhattak (8. kép 2; 10. kép 5—6). Ez azt is jelenti, hogy a téglabazilika felmenő falmaradványai és járósíntjei eredetileg a mai lepusztult felszín felett lehettek, s így javarészt megsemmisültek. Azok a szintek is, amelyeken a vörösmárvány laphoz hasonló, négyszögletes mészkőlappal fedett padozat lehetett.⁴⁴

A 2. sz. kutatóárokban előkerült törmelékes, mésszel kevert kőalapozás, a D-i hajófal szakasza (III. sz. szelvény, 6. kép), valamint a IX—XIII. sz. szelvénybe eső ÉNy-i kőfalmaradvány (7. kép) ugyancsak a bazilika alapjaihoz sorolhatók, de más technikával épültek. Ezek a falszakaszok — bár a kőtemplomon kívül esnek — inkább a kőtemplom építési technikáját mutatják (6. kép).

Valószínűleg a téglabazilika építése során, bizonyos szakaszokon — jelenleg még nem meghatározható okból — az előző templom kőanyagát használták fel az alapok és talán a falak építésénél (10. kép 5).

Több periódust, illetőleg átépítést mutat a DNy-i saroknál előkerült, a D-i falhoz csatlakozó alapmaradvány (6. kép). A három (XIV., XXVII—XXVIII.) szelvényen keresztül ÉD-i irányban 16 m hosszú és 6—7 m széles területen előkerült, több traktusos, ajtókkal rendelkező, fallal elválasztott — eredetileg egybefüggő — épület alapja a bazilika alapjánál látott technikával: agyagalapra téglába rakottan készült.⁴⁵

A bazilikához csatlakozó, 16,5×7 m-es, téglalap alaprajzú, a helyenként megmaradt 1,5—1,8 m-es, vastag alapok révén — az átlagosan vastagfalúnak tartott épület — a monostor sekrestyéjének, illetőleg a lakóépületeinek: a kolostorszárnynak a feldúlt, leégetett része lehetett (6. kép).

A bazilikához közelebb lévő, vastagfalú építmény akár torony alapjának is tartható.⁴⁶ Az itt, az alapmaradványon talált, hamus, égett rétegbe ásott sírok jelzik, hogy az épületnek ez a szakasza a pusztulás állapotában maradt meg (6. kép, 16. kép 4), s újjáépítésére feltehetően nem került sor. Ezt bizonyítaná, hogy a síroktól D-re levő területen is a pusztulási rétegben maradtak meg a tárgyak. Egyedül a XXVII—XXVIII. szelvénybe eső szakaszon került elő az újjáépítés bizonyítéka. Ott az égés feletti részt elplanírozták, feltöltötték és új alapokat is készítettek (6. kép).

A feltöltés felett előkerült leletek (21—23. kép) az újjáépítés idejére és az új épület megváltozott funkciójára is utalnak.

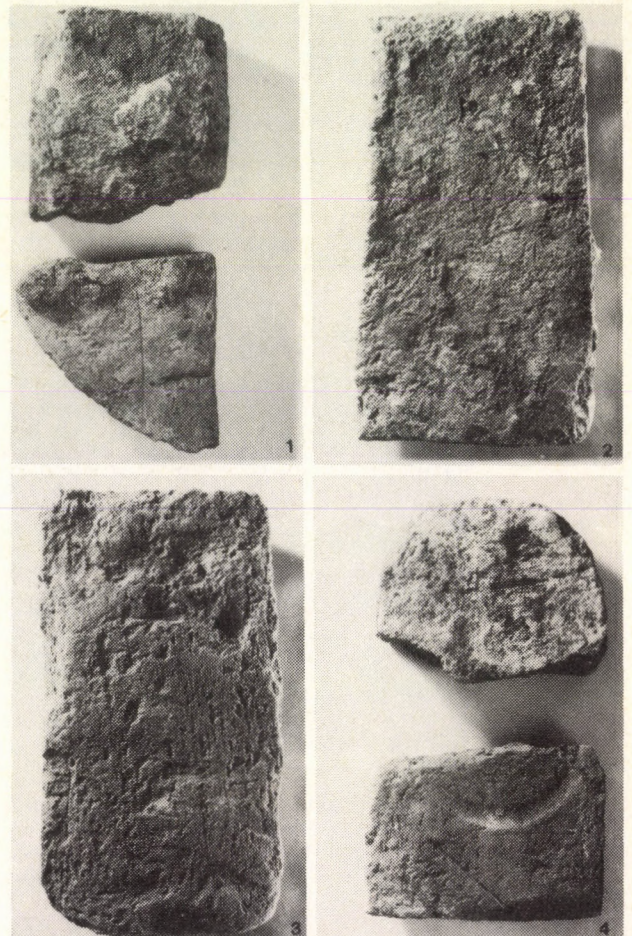
A bazilika D-i falától D-re 4 m-re és a feltételezett kolostorszárnytól K-re 2,7 m-re egy 17 m hosszú és 7—9,5 m széles — a bazilikával azonos módon: agyagalapra téglából épült — inkább ovális alakú építmény került elő⁴⁷ (6. kép; 10. kép 4—6). Az építményt a döngölt agyagalapig kiszétkétek és csak az É-i szélén maradt meg kiserkeszthetően a körtemplomra vonatkozatható téglaindítás (6. kép; 10. kép 4).

Az előkerült agyaglap pontosan egy K — felé szélesebb félkörívvel, míg Ny — felé keskenyebb ívvel záródó építményre utal. Az alapozás alatt és a templom között talált téglasírok, téglamaradványok egy plébániatemplomra utalnak⁴⁸ (6. kép).

6. Az egyházak tégl- és kőanyaga

Ásatásunk során nagyobb számban — a téglabazilikához, az ovális alakú építményhez és a kolostorszárnyhoz tartozó — téglák kerültek elő (JAM Ltsz. 77.94.1—77.101.1; 77.104.1).

Falazótéglák lehettek a hosszúkás, 29×15×5 cm-es méretű darabok. Nagyobb méretűek (30×

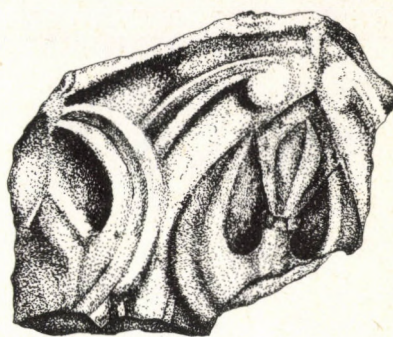
11. kép 1—4. Árpád-kori téglatípusok
Abb. 11. 1—4. Arpadenzeitliche Ziegeltypen

1

3

2

4

12. kép 1—4. Palmettadíszes kőfaragványok, mészkő, XI. század közepe
Abb. 12. 1—4. Palmettenverzierte Steinmetzarbeiten, Kalkstein, Mitte des 11. Jhs.

11×9 cm) voltak a csupán szárított, könnyen törhető formák (11. kép 2). Köztük a legjellegzetesebb a vörösre égetett, habarcsnyomos téglá (11. kép 2). Ezen kívül az utóbbi formához tartozik az egyik végén lekerekített, illetőleg szélein ferde formált idomtégla (11. kép 3).⁴⁹ Sajnos töredékesen maradtak meg a háromszögalakú, egyik oldalán ívelt, félkör alakú és a — rómaihoz hasonló — kifliszerű bevágással díszített darabok (11. kép 1; 4).

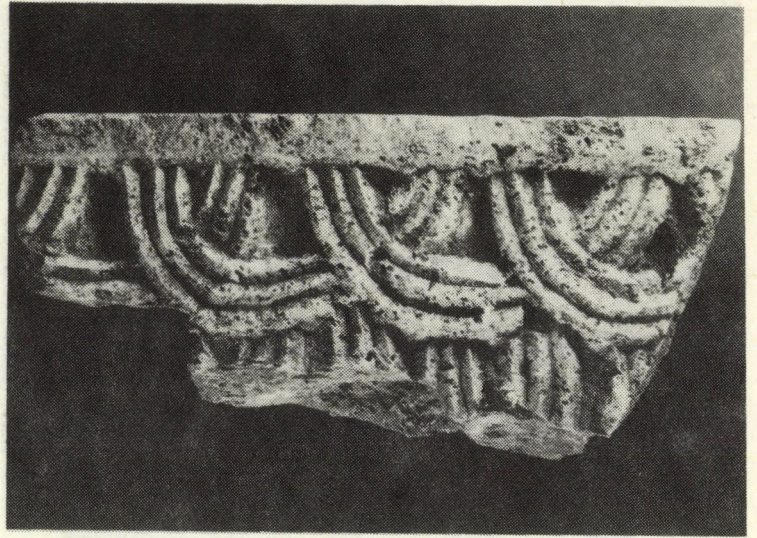
A bazilika járó- ill. padló szintjét fedték — a töredékesen megmaradt — márványhoz hasonló, vörös színű mészkőlapok.⁵⁰

A korai kőtemplomhoz tartozó zúzott, formálás nélküli fehérmészkő és a pirosas színű, vulkánikus eredetű tufák mellett a szabályos méretű mészkőkvaderek is szerepelnek (6. kép). A kőanyagok most nem részletezett csoportjából kiemelkednek a faragással, díszítéssel ellátott, édesvízi mészkőből készített, román kori töredékek (12. kép 1—4; 13. kép 1—4; 14. kép 1—2; 15. kép 1).

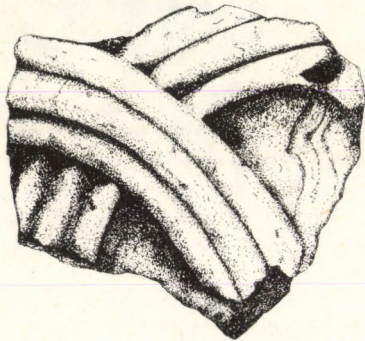
Az eddig feltárt (6. kép) közel félszáz díszes kőfaragványból öt, művészi díszítéssel ellátott csoportot különböztethetünk meg: a palmettás, a szalagfonatos, az ékalakú szalagfonatos, az ékalakú

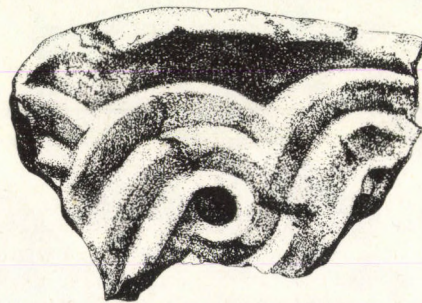
1

2

3

4

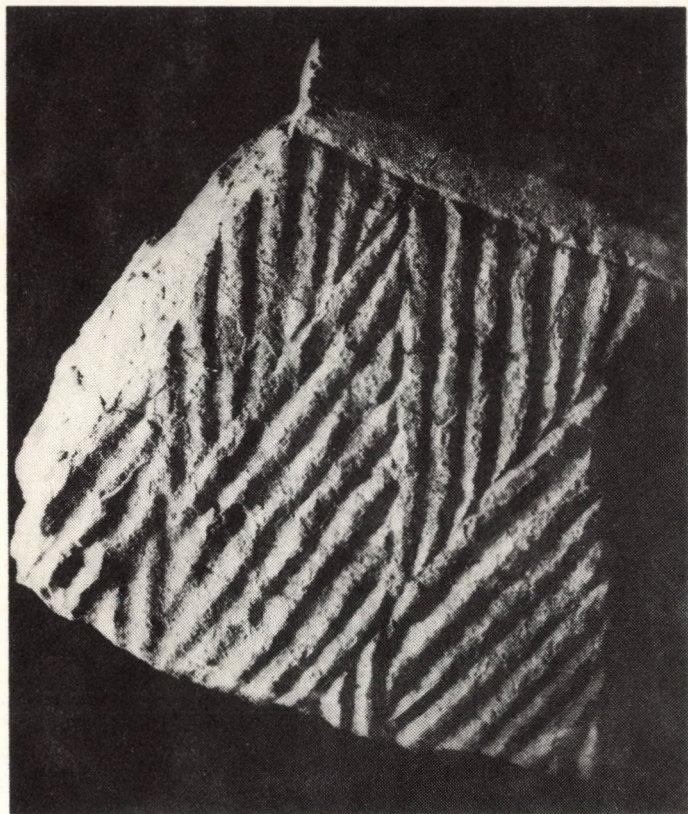
13. kép 1. Palmetta- és szalagfonatdíszes kőfaragvány, XI. század közepe;
2—4. Szalagfonatdíszes kőfaragványok, mészkő, XI. század közepe
Abb. 13. 1. Palmetten- und bandflechtverzierte Steinbearbeitung; Mitte des 11. Jhs.;
2—4. Bandflechtverzierte Steinbearbeitungen, Kalkstein, Mitte des 11. Jhs.

félköríves díszű és az alakos motívummal kifaragott típusokat (MAGYAR 1977, 4—8; uő. 1978/6, 32—36).

A kronológia és a műhelykapcsolatok értékelése szempontjából az ún. palmettadíszes darabok a legfontosabbak⁵¹ (12. kép 1—4). Ezek — az egyszerűbb köleletekkel együtt — többnyire a kőtemplom feltárt alapfalain kívül maradtak meg (6. kép; 7. kép 4, 15. kép 1). Ezek közül az egyik legjelentősebb kődepot a főszentély belsejében került elő (15. kép 1).

Az öt darabból álló palmettás csoport három típushoz sorolható. Az elsőhöz — egyedi darabként — a stilizált palmettamotívummal díszített, nyolcszögletű, félbetörött, furatos belsejű, kívül égetett kő tartozott (JAM Ltsz. 77.131.1; MAGYAR 1977, 5; 7; uő., 1978b, 33.3). Ez a töredék a bazilika északi mellékhajójának külső fala mellett feküdt (6. kép; 12. kép 1).

A mellékhajó körülbelül öt méterrel távolabbi szakaszán, ugyancsak a külső fal közelében találtuk a második, a megnyúltabb pálmalevéldíszű típushoz tartozó oszlopfejezet saroktöredékét (JAM Ltsz. 77.31.3; MAGYAR 1977, 5.8; uő., 1978b, 33.4) (12. kép 2). Ezen a párkány alatti szalagból befelé 45°-os szögben, ívelten hajlik a legfelül csokorszerű levéllel, alatta

1

2

14. kép 1. Ékalakú és vonalas díszű kőfaragvány, mészkő, XI. század közepe
2. Állatábrázolásos kőfaragvány, mészkő, XI. század közepe
Abb. 14. 1. Mit Keilformen und Linien verzierte Steinbearbeitung, Kalkstein,
Mitte des 11. Jhs.; 2. Steinmetzarbeit mit Tierdarstellung, Kalkstein, Mitte des 11. Jhs.

kétoldalt szárnyszerűen ívelt, szélesebb levélkével ábrázolt motívum. A sarkon lévő pálmamotívumhoz balról újabb levél csatlakozik (12. kép 2).

A másodiktól árnyalt, finom eltérések, a szétágazó, megnyúltabb levelek, hármasszalagköteg választják el a 12. kép 3. darabját. Az idetartozó szürke, porózusabb mészkőbe faragott, eredetileg négyszögletes, palmettás oszlopfejezet a bazilika főszentélyénél (a 190. és 192. sír mellett) jutott a napvilágra (JAM Ltsz. 77.31.22; MAGYAR 1977, 6.9; uő., 1978b, 33.6) (15. kép 1).

A típus legszebb darabját (12. kép 4) 1977-ben — a nyugati kőfal ÉNy-i sarkának közelében — tártuk fel (JAM Ltsz. 77.121.1; MAGYAR 1978b, 33.7) (7. kép). A párkánytöredék felső oldalán egy négy cm széles, három és fél cm magas beépítési tag (borda) található letöredezten. A vésővel durván faragott hátlapon vörös, szürke, égési elszíneződés van. A díszesen faragott oldalán a három cm-es széles párkány alatt ívesen hajló palmettadísz szerepel, melyet 45°-os szögben hármasszalagköteg metsz. A pálmalevél-től balra, a szalagkötegre támaszkodva, egy négykaros madárlábat mintáztak. Míg a szalagkötegből lefelé indulva újabb ellentétes irányú, palmettadísz következik.

Két kőfaragvány (12. kép 1—2) a kisméretű kőtemplom északi falának oszlop vagy pillér, illetőleg féloszlopfejezetéhez, a 12. kép 3. és a 4. darabja az ÉNy-i, valamint a Ny-i falhoz tartozhatott (JAM Ltsz.

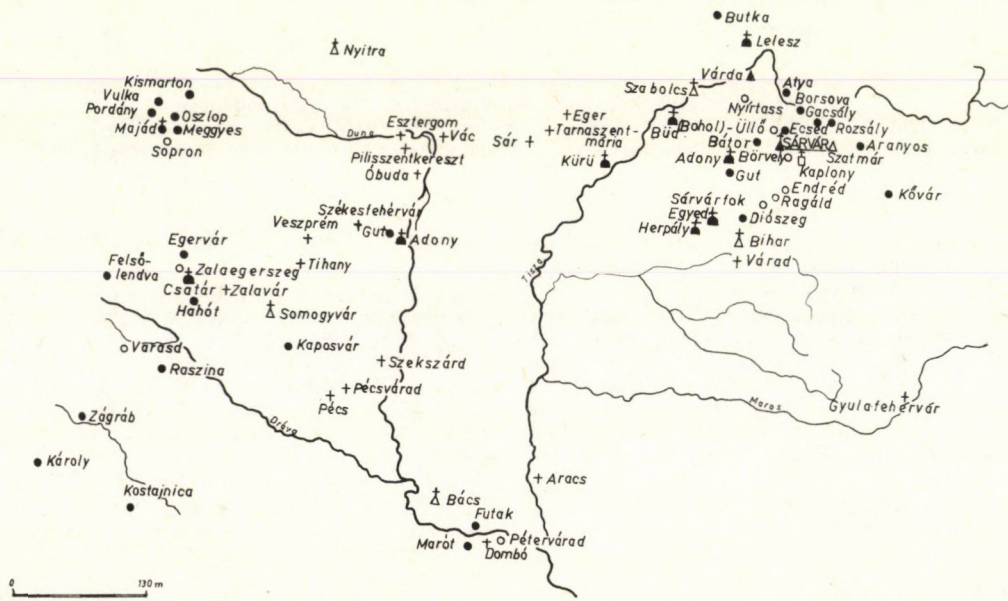
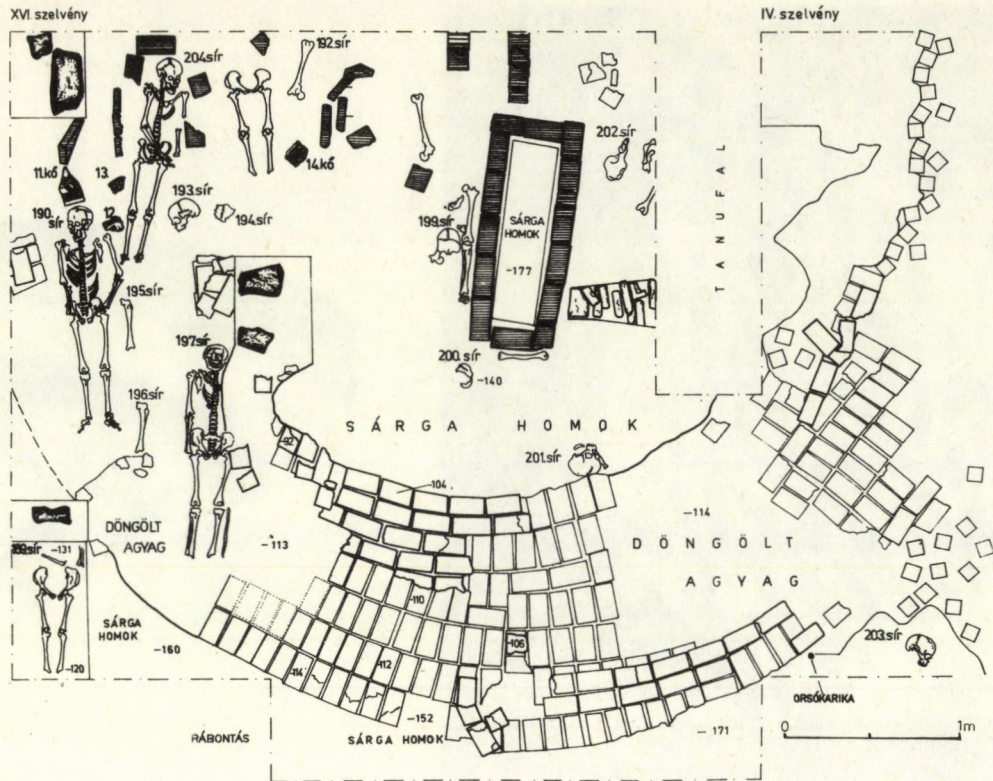
Ásatási Dokumentáció 1976—77; MAGYAR 1978b, 32—33).

A 12. kép 1. sz. palmettás típusához kapcsolódik a szalagfonatos díszű kőlap töredéke (13. kép 1), (JAM Ltsz. 77.31.4; M: 16,5 cm, Sz: 18 cm, V: 6 cm; MAGYAR 1977, 6; 12—13; KATALÓGUS 1978, 94, 96, 22). Ezen a hármasszalagból font szalag alkotja egymáson áthurkolt kétszeres fonatként a keretet, amelyhez további hurokkal medailonsor kapcsolódik. A medailonok közül az egyik nagyobb része ép és benne palmetta maradványa van (13. kép 1).

Párkány, illetőleg oszlopfejezet szalagfonatdíszes töredéke a 13. kép 2—3. ábráján látható, valamint az egyszerűbb, egymást keretező, hármasszalag futó motívumos típus (13. kép 4).⁵²

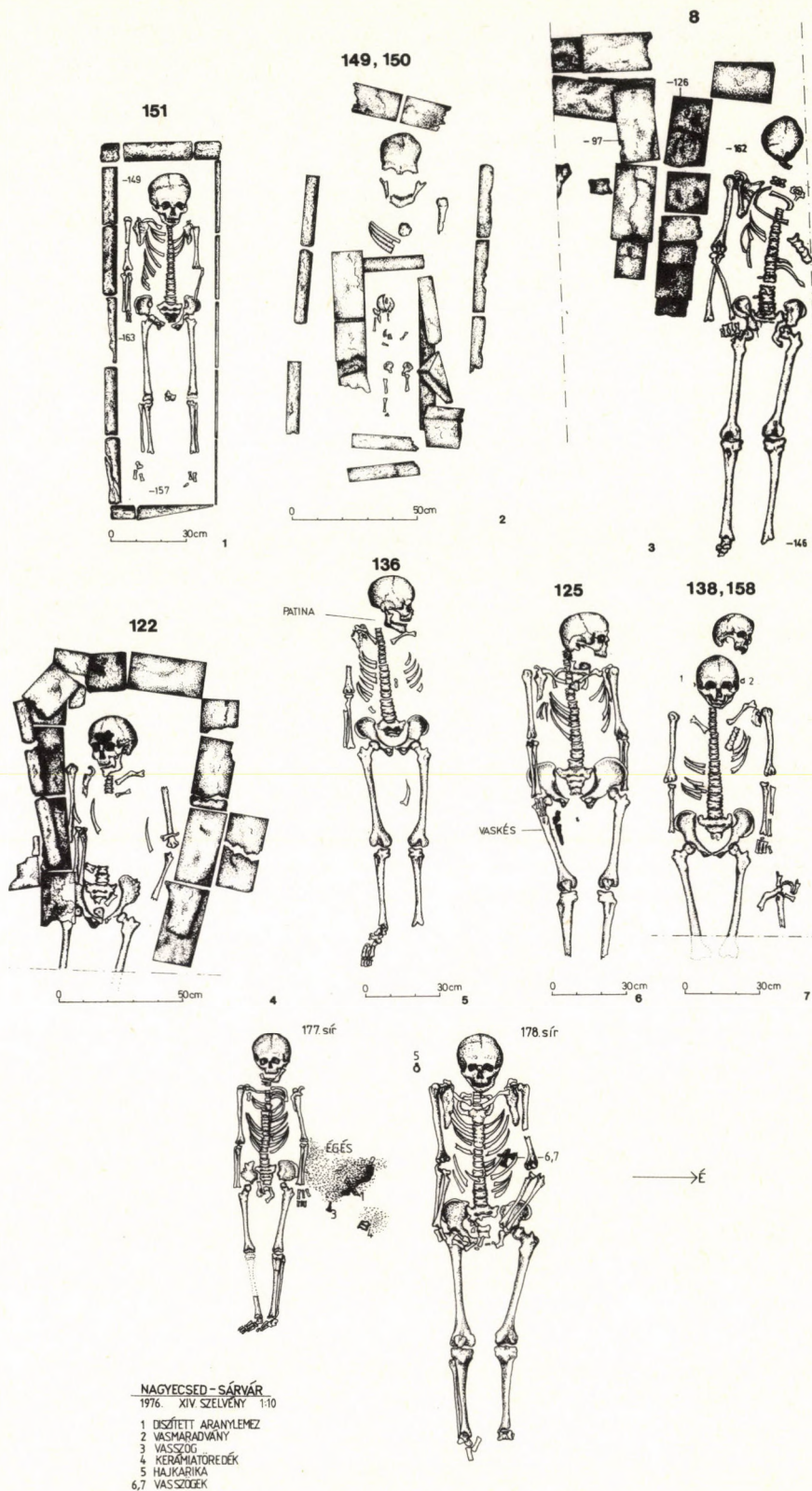
A ferde, mértániasabb, háromszögben barázdált motívumú, valamint az alakos (talán oroszlán ábrázolásos) darab is jól beilleszkedik a palmetta- és a szalagfonatos körbe (14. kép 1—2).⁵³

A székesfehérvári Árpád-kori kőfaragványok kiállításán 1978-ban szereplő darabjaink műhelykapcsolatai bizonyítottak.⁵⁴ A Gutkeledek Árpád-kori egyházi- és birtokközpontjainak — általunk térképre vitt — magyarországi elhelyezkedése a különböző, köztük az Árpád-kori építőműhelyekkel lehetséges kapcsolatait mutatják (15. kép 2). Ese-

- † Egyházi központok
- ▲ Ispánsági, egyházi központok
- △ Ispánsági központok
- Egyéb /a szövegben szereplő helységek /
- ⊠ Kaplony nemzetségi monostor es birtokközp.
- ▲ Várda /ispánsági, G birt. központ
- Gutkeled birtokközpontok
- ⊠ " " kegyúri monostorok
- ⊠ Gutkeled kegyúri és birtokközpontok
- ▲ /Sárvár / ispánsági, nemzetségi közp.

15. kép 1. A bazilika főszentély körül előkerült románkori kőfaragványok; 2. A Gutkeled nemzetség magyarországi központjai az Árpád-korban
 Abb. 15. 1. Um den Hauptchor der Basilika zum Vorschein gekommene romanenzeitliche Steinbearbeitungen; 2. Die Zentren der Gutkeled-Sippe in Ungarn, in der Arpadenzeit

NAGYECSED - SÁRVÁR
1976. XIV. SZELVÉNY 1:10
1. DISZÍTETT ARANYLEMEZ
2. VASMARADVÁNY
3. VASSZÖG
4. KERÁMIATÖREDÉK
5. HAJKARIKA
6,7. VASSZÖGÉK

16. kép 1. A III. sz. szelvény 151. sz. sírja; 2. A III. sz. szelvény 149—150. sz. sírja; 3. A 8. sz. sír; 4. A X. szelvény 122. sz. sírja; 5. IX. sz. szelvény 136. sír; 6. IX. sz. szelvény 138. sír; 7. X. sz. szelvény 125. sír; 8. 177—178. sz. sírok

Abb. 16. 1. Block III, Grab 151; 2. Block III, Gräber 149—150; 3. Grab 8; 4. Block X, Grab 122; 5. Block IX, Grab 136; 6. Block IX, Grab 138; 7. Block X, Grab 125; 8. Gräber 177—178.

tünkben a *Sárvár monostorához* tartozó Bács megyei *Futak* és a közelében lévő Szerém megyei *Dombó* közötti építési és egyéb közvetítő kapcsolat bizonyítható.

A palmettáskövünk fontosabb darabjai (12. kép 2—4) a *veszprémi*, a *tihanyi*, a *dombói* és a *szege-di* fejezetek motívumaival rokoníthatók⁵⁵. A 12. kép 1. palmettás és a 13. kép 1. szalagfonatos-palmettás típusa „a levélrészletek dekoratív szalagszerű felfogásában” határozott rokonságot mutat bizonyos *dombói* faragványokkal. Keltezésük ennél fogva a XI. század közepére, illetőleg második felére tehető⁵⁶.

7. A templomok temetői

A kőtemplomhoz, a háromhajós bazilikához és az ovális kápolnához tartozó különböző temetkezések kerültek elő (6. kép).

A kőtemplommal egykorú temetkezések java-részt elpusztultak. De talán a VIII. sz. szelvény D-i részén feltárt három sír (115—117) hozzáköt-hető. A sírokban lévő NyK-i irányítású csontváz-maradványok azonban erősen bolygatottan, téglatörmeléktől fedve feküdtek a sárga homokréteg felett.⁵⁷

A bazilikát minden irányból körbevevő, többnyire feldúlt, kirabolt, külső temetkezések általában NyK-i irányításúak, többretegűek, téglá-, illetőleg fakoporsós és kisebb százalékban koporsó-nélküliek voltak (6. kép).⁵⁸

Az ÉK-i, az É-i és az ÉNy-i részen főleg fakoporsós, illetőleg néhány koporsónélküli temetkezés került elő (6. kép). A téglasírok a bazilika, illetőleg a kápolna belsejében, valamint a kápolná-tól K-re, de főleg É-ra jutottak a felszínre (6. kép).

Külön periódust jelentenek a bazilika főszenté-lyének agyaglapjára, valamint a kolostorszárny, a sekrestye- vagy a torony agyagalapjára került koporsós, Ny-i tájolású sírok⁵⁹ (6. kép). Egyébként a kolostorszárnyban, illetőleg a gazdasági épületté átalakított objektum területén (XXVII—XXVIII. sz.) sírok nem kerültek elő.

A megmaradt temetkezések alapján világosan elválnak egy a K-i, az É-i és a Ny-i részen lévő külső templom körüli egyszerűbb, koporsós és koporsónélküli sírokból álló temető. A bazilika, illetőleg az ovális alakú építmény belsejében és a környékén ugyanis javarészt téglasírok voltak, amelyekben valószínűleg a gazdagabb réteg temet-kezhett (6. kép).

A K-i, illetőleg az ÉK-i részen családi temet-kezéseket is elkülöníthettünk (6. kép). Az É-i ré-szen az egyes temetkezési részeket egymástól kő-sor választotta el.

A legjellemzőbb és a legépebb téglasírokat a III. szelvényben, az ún. déli kváderes fal külső oldalánál (6. kép; 8. kép 8), a bazilika és az ovális alakú építmény közötti területen tártuk fel (10. kép 5—6; 16. kép 1—2). Itt három melléklet nél-küli, kevésbé bolygatott NyK-i tájolású csontvázra

bukkantunk. Az egyikben anya a csecsemőkorú gyermekével, a másikban egy serdülőkorú csont-váza volt.⁶⁰

Az egyetlen égetetlen téglából épített sírt a ká-polnától K-re, a XX. sz. szelvényben (6. kép) bon-tottuk ki. A melléklet nélküli, NyK-i irányítású csontváz körül csupán egy sor — 29×16×9 cm-es méretű — szárított kékes agyagból készített téglát raktak le (6. kép).⁶¹

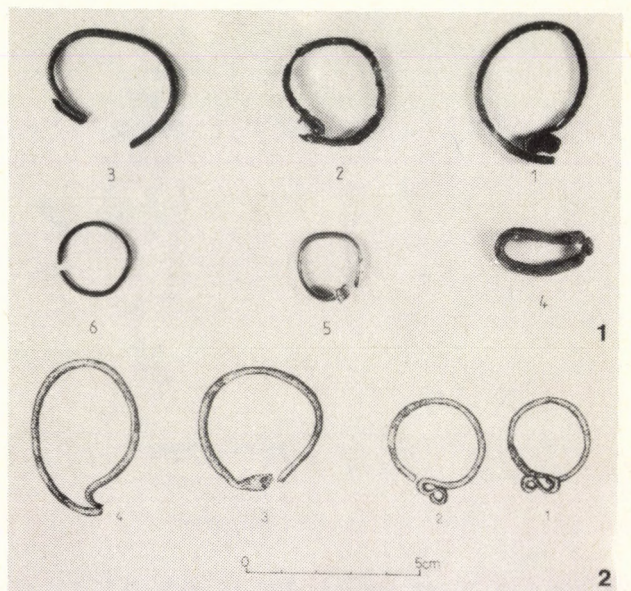
A templomok belsejében, a hajókban többnyire egyrétegű, kirabolt téglasírok feküdtek (8. sír; 15. kép 3—4). A szentélyekben szintén a gazdag kegy-urak ugyancsak NyK-i tájolású, kirabolt, egyré-tegű téglasírjait rögzíthettük (6. kép). A belső ív-től 113 cm-re, a főszentély közepén feltárt ún. fő-kegyúri téglasír D-i oldalán feküdt — a sírrablók által kirakott — kegyúr koponyája, illetőleg a két felső lábszárcsontja (14. kép 3).

8. A sírok leletei

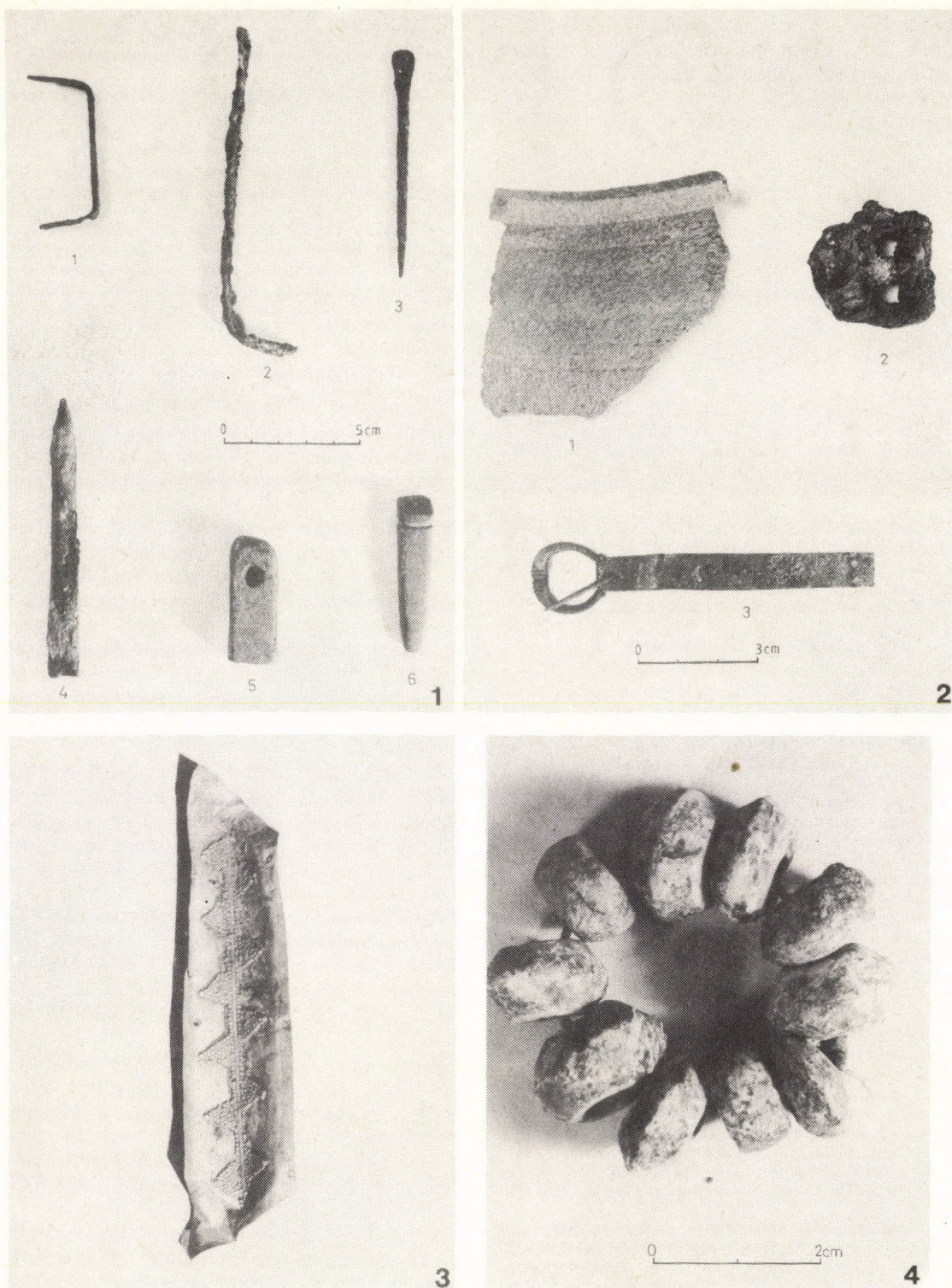
A szentélyek rangosabb téglasírjait, vagy a téglával fedett kegyúri sírokat, de a templom hajóinak téglá-sírjait is általában melléklet nélkül, kirabolva talál-tuk meg. A főszentélyből, a tanufal DK-i sarkából került elő egyedül egy kisméretű, szélesrekalapált, bordázott, S végű arany hajkarika (17. kép 2, 5)⁶²

Az északi mellékszentélyben, illetőleg a hajóban (46. sír) lévő síroknál még a középkorban (Árpád-kor-ban?) bekövetkezett rablás nyomait jelezte a szegy-csontok és a csigolyacsontok hiánya. A halottakkal eltemetett tárgyak „le, vagy elemelésekor” a csontok-at is kimozdították (6. kép).

Az egyszerűbb téglasírokból többnyire a korongos pártá bronz vagy ezüst lenyomata (122. sír, 15. kép 4), illetőleg a fakoporsós sírokból a hajkarika zöld elszíneződése maradt meg (136. sír, 16. kép 5).

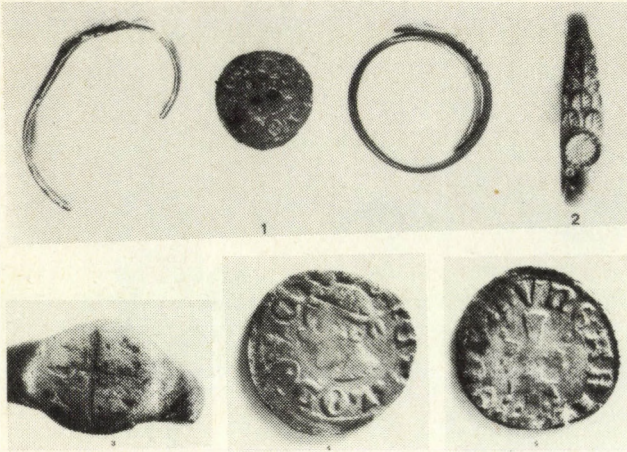

17. kép 1—2. Az ásatásokon előkerült hajkarikák
Abb. 17. 1—2. Bei den Ausgrabungen zum Vorschein gekommene Haarringe

18. kép. 1. Vas-, agyag- és kovácsleletek a középkori sírok-ból, illetőleg a településből; 2. A 177. sz. sír mellett ta-lált Árpád-kori granulált díszű, doboz (koporsó?) arany-lemeze; 3. Árpád-kori nyaklánc égetett agyaggyöngyei; 4. A XXIII. szelvény sírjainak középkori kerámia-, vas- és bronzcsat-leletei

Abb. 18. 1. Eisen-, Ton- und Kieselsteinfunde aus den mittelalterlichen Gräbern bzw. aus der Siedlung; 2. Goldblech eines neben dem Grab 177 gefundenen arpa-denzeitlichen Kästchens (Sarg?) mit granulierter Ver-zierung; 3. Gebrannte Tonperlen einer arpadenzeit-lichen Halskette; 4. Die mittelalterlichen Keramik-, Eisen- und Bronzeschnallenfunde der Gräber des Blockes XXIII.

19. kép 1. Középkori kereszt- és sárkány (kígyó?) díszes gyűrűk (oldalnézet) és Nagy Lajos ezüstdénárja; 2. A sárkány (kígyó) díszes, aranyozott bronzgyűrű (felülnézet); 3. A keresztdíszes ezüstgyűrű (felülnézet); 4. Nagy Lajos ezüstdénárja (előlap); 5. Nagy Lajos ezüstdénárja (hátlap)

Abb. 19. 1. Mittelalterliche Ringe mit Kreuz und Drachen (Schlange) verziert (Seitenansicht) sowie der Silberdenar des Ludwigs d. Gr.; 2. Der mit Drachen (Schlange) verzierte, vergoldete Bronzering (Aufsicht); 3. Der mit Kreuz verzierte Silberring (Aufsicht); 4. Silberdenar des Ludwigs d. Gr. (Avers); 5. Silberdenar des Ludwigs d. Gr. (Revers)

Az 1975-ben a 2. sz. kutatóárokban, az É-on lévő falmaradvány alatt került elő két nagyobb, S végű (17. kép 1, 3; 17. kép 2.2) bronz hajkarika töredék.⁶³

1976-ban a bazilika északi szentélyének és a hajójának a találkozásánál kívül, a 138. sírnál (16. kép 6), a koponya jobb- és baloldali halántékrészénél találtak a 2 darab kisméretű bronz S végű hajkarikát (17. kép 1. 1–2).⁶⁴

A kolostorszárnny sekrestyéjének (vagy tornyának) elpusztult alapján fekvő 177–178. sír (16. kép 8) tartuk fel a nagyobb méretű, visszahajtott végű, bronz hajkarikát (17. kép 1.4).⁶⁵

1977-ben a XXXIII. sz. szelvény ÉK-i sarkában lévő csontváz lábánál — nyilván szórványként — került elő az ugyancsak nagyméretű bronz S végű hajkarika (17. kép 2.1). A XXXIV. sz. szelvény sarkában lévő koponyánál találtak a 17. kép 2.3 ábráján látható keskenyebb széles anyagból készült, sima lemez végű bronz hajkarikát.⁶⁶

Az ovális alakúvá deformálódott kisméretű, törött bronz S végű hajkarika a XXXV. sz. szelvényben szórványként jutott a napvilágra (17. kép 2.4).⁶⁷

Az egyszerűbb ezüst hajkarika a XXXVI. sz. szelvényben lévő temetőrészénél, a 3. fixponttól 5, 6 m-re, a 4.-től 1,3 m-re 48 cm-es mélységben került elő (17. kép 2.6).⁶⁸

Vagyis — a főszentély, illetőleg a kolostorszárnny egy arany és bronz hajkarikájának a kivételével — tulajdonképpen a bazilikán kívül, az É-i és a Ny-i koporsós és koporsónélküli temetőrészben kerültek elő. Abban a külső temetőrészben, ahol a gyakori koporsószegeken kívül az egyszerű vaskés (125. sír, 16. kép 7), a vascsat (180. sír) és a bőr, vagy ruhamaradvány jutott csak a felszínre.⁶⁹

Ásatásunk sírhoz köthető arany melléklete (18. kép 4) az elpusztult sekrestye vagy torony alapjára temezett csontváznál (177. sír, 16. kép 8) került elő.⁷⁰

A szürke, nagyobb méretű, kúpos agyaggyöngyök (18. kép 2) a IX., míg a vas- és fém-, csiszolókö-

leletek (18. kép 1. 1–6) a XXXV–XXXVI. és a XXVII–XXVIII. sz. szelvényben (6. kép) voltak. A 2. és a 4. darab kivételével a temetkezésekhez tartozhattak.⁷¹

A 19. kép 1.1, 3 ábráján látható ezüst, kereszt díszítéssel ellátott és az aranyozott bronz sárkányos gyűrű a bazilikán kívül (XXXIV. sz.), illetőleg a Ny-i előtérben (XXXI. sz.) jutott a napvilágra.⁷²

A Ny-i temetőszélen találtak Nagy Lajos 1373–1382. közötti időből származó ezüst dénárját I. C. N. H. II. 89/A (XXIII. 441.) (19. kép 1, 2. és 19. kép 4–5).⁷³

Az ovális alakú építmény Ny-i felében, a 223. sz. bolygatott téglasírnál egy nagyobb vas, és egy kisebb lantalakú, barázdált díszű, hosszú lemezzel ellátott bronzcsat, valamint egy barnáspiros, bordázott díszű XIV–XV. századi kerámia töredéke volt az egyedüli sírlelet (18. kép 3. 1–3).⁷⁴

9. A sírok leleteinek datálása

A templom sírleletei között legnagyobb számban szereplő S végű hajkarikák közül az arany, bordázott a legkorábbi (17. kép 2, 5). Ez a forma már a XI. század második felétől általános a Kárpát-medencében.⁷⁵ A 17. kép 1. 1–2. ábráján látható darabok pedig a *kaszaperi*, a *kardoskúti*, a *Kaposvár 61. sz. úti*, a *tiszaörvényi* formákhoz hasonlóak és inkább a XI–XII. századra datálhatók.⁷⁶

A 17. kép 2.1. ábráján lévő nagyméretű S végű hajkarika ugyancsak a *kaszaperi*, a *Kaposvár 61. sz. úti*, a *nyáregyháza-pusztapótharaszti* késő-Árpád-kori típusokhoz hasonló.⁷⁷ A laposra kalapált, szélesebb, törött S véggel rendelkező formák (17. kép 1.3, 17. kép 2.2) is korban az előbbiekhöz sorolhatók.

A nagy, visszahajtott, sima végű hajkarikával rokon darab a *kaszaperi* temetőből került elő, Szent László (?) érmével datálva (BÁLINT 1938, XII. 2, valamint 142). Ez a darab szerintünk — a 17. kép 2. 3-al együtt — inkább későbbre, a XII–XIII. századra keltezhető.⁷⁸

Az ezüst egyenes végű hajfonatkarika (17. kép 2.6) az *Esztergom környéki Kovácsi* sírjából I. István ezüstdénárjával került a felszínre, míg *Kardoskúton* Kálmán, III. Béla korára datálható (ZOLNAY 1965, 156. 6. kép 21–22; MÉRI 1964, 9., V. t. 5).

Végül az utolsó (17. kép 2.4), a deformált, nyitott végű, az egyik szárán ellapított bronz hajkarika az *Esztergom-köláb-i* és a *Kaposvár 61. számú úti* temető darabjához hasonló. Legkésőbb a XII–XIII. században készülhetett (ZOLNAY 1965, 156. 21–22; BÁRDOS 1978, 220. XV. t. 3–4; PARÁDI 1975, 146; 149. 17. ábra 2).

A 19. kép 1.1. és a 2. törött keresztábrázolásos bronz gyűrűje — az analógiák és a hasonló formák alapján — a XIII. századra⁷⁹, míg az ismeretlen formájú sárkányos darab (19. kép 2.3 és 19. kép 3) a XIV–XV. századra keltezhető.

A bordázott díszű bronz csattest és keret (18. kép 3.3) hasonló típusa a *Nyitra környéki* anyagban XIII. századra, míg a *pusztaszeriben* XIV–XV. századra datálva fordul elő (RUTTKAY 1979, 76; 42; HORVÁTH 1975, 354. II. t. 3; 335, 356).

A bolygatáskor mellékerült XIV—XV. századi kerámia legkésőbb a XIII—XIV. századra keltezi.⁸⁰

Az analógiák hiányában az aranylemezt (18. kép 4) a környékén előkerült kerámia, illetőleg a bronz hajkarika alapján datálhatjuk a XII—XIII. századra.

Az egyéb, az általában a középkorra tehető szórványleletek tárgyalását mellőzve is, világosan kideríthető a két temetőrészek elkülönülése:

A bazilikát K-ről, É-ről és Ny-ról veszik körül a XI—XIII. századi, köznépi temetkezések: az S végű hajkarikákat, késeket, bőróveket, gyűrűket, vagyis az egyszerűbb leletanyagot tartalmazó, alig bolygatott temetkezések nagyszámú sírjai.

A jelentős köznépi temető széle a magassági ponttól Ny-ra 60 m-re (1. kép 4) lehetett. Itt került elő ugyanis — szórványcsontanyag kíséretében — a felszín közelében az 1373—1382 közé sorolható pénzérme.⁸¹

A bazilika és az ovális alakú építmény belsejében, valamint a közöttük lévő területen csak a kirabolt, erősen bolygatott, többnyire téglasíros, általában a középkorra datálható temetkezések találhatók (6. kép). Ezekből néhány leletanyag: a XI. századi arany hajkarika, a XIII—XIV. századi övcsat és a díszes XIV—XV. századi gyűrű utal a gazdagabb réteg folyamatosan, XI—XV. század között történő temetkezéseire.

Külön periódust, illetőleg datáló értéket jelentenek a bazilika főszentélyén és a kolostorszárnyban, az elpusztult alapok felett előkerült koporsós, középkori temetkezések (6. kép).

10. A kolostorszárny és a gazdasági épület leletei

Az említett kolostorszárnyhoz, illetőleg a gazdasági épülethez a XIV—XV. és a XXV—XXVIII. sz. szelvény leletei tartoznak (6. kép)⁸² Már részben tárgyaltuk, hogy a XV. sz. szelvényben lévő 1,5—1,8 m vastag, elpusztult alapok feletti égésrétegben sírok kerültek elő kerámia-, vas- és aranylelettel. Ez az égésréteg a XXVII. sz. szelvényben is folytatódott.

Az itteni égés, korom- és hamurétegében elsősorban vékony aranylemezek voltak, a hozzájuk tartozó aranszegecskével (20. kép 1, 1—4).⁸³

Az aranyleletek környékén nagyobb méretű, középkori vaskulcs (20. kép 2.1), valamint a famaradványok mellett — vasszegekkel ellátott — vaszárberendezés (20. kép 2.3), valószínűleg egy ládika maradványai jutottak a felszínre.⁸⁴

Középkori kulcsot (20. kép 3) másutt, a 2. sz. kutatóárok É-i felében is találtak. A XXVII. sz. szelvényben előkerült különböző ajtózárbereendezések (20. kép 4, 1—3, 8), valamint a különböző, nagyobb méretű gerendához tartozó szegek (20. kép 4, 4—7) egy építmény részének (helyiségének) tűzvész általi gyors pusztulására utalnak.⁸⁵ Ahol a pusztulási rétegben az ott található tárgyak, köztük az aranyak is a helyszínen maradtak. Az in situ helyzetre utalnak az összetört, faragott román-kori ajtókeretkövek (6. kép XXVII. sz. szelvény).

Az itt talált vaskéshez és a széles, hosszú, ferdefejű gerendaszeghez (21. kép 1.4, 6) hasonló darabok a

XXXII., XXXIV—XXXV. sz. szelvényből is a napvilágra jutottak (21. kép 1—3, 5).⁸⁶

Az említett égésréteg — a fenti leletekkel együtt — a XIV., XXVII—XXVIII. sz. szelvényekben átlagosan 1,1—1,3 m-es mélységben megtalálható. A XXVIII. sz. szelvény szakaszánál az égésréteg fölé vastag feltöltést emeltek. Erre kerültek egy hevenyészett másik épület alapjai. Itt, az épület padlószintjén találtak két vassarkantyút, egy lóvakarót. A K-i alapozáson egy vasvilla került elő (21. kép 1—3, 22. kép 1).⁸⁷

A 2. sz. sarkantyút a muhi anyagban lévő darab alapján a XV. századra, a füleki tarajos forma révén a XIV—XV. századra keltezhetjük. Hasonló formájú a XXXIII. sz. szelvényünkben — egy nádvágó vaslemezzel együtt — jutott a felszínre (21. kép 4. 1—2).⁸⁸ Hasonló korú lehet a halványzöld színű, hullámvonal díszű üvegerleg félhenger alakú nyak- és fogórésze is (21. kép 6).⁸⁹

Az égésrétegben és a fölötté lévő törmelékben több fehér színű, bordázott, tagolt perem és rádlimintás, ún. pontorsdíszű kerámia oldaltöredéke volt. Így a XXVI—XXVII. szelvényben a 2. kép 3.3, 6—8. és a XXVIII. szelvényben a 21. kép 8.4, 6. típusa jutott a napvilágra.

Ezekhez hasonló formák ásatási területünkön másutt is előkerültek (21. kép 7.1—2, 4—5. és 21. kép 8.1—3, 7).⁹⁰

A XIV. sz. szelvény égésrétegéből — az aranylelet mellől — ismerjük a szürke, vonalkázott díszű, kiugró peremű töredéket (21. kép 9.2), valamint a vonalkázott díszű oldal (21. kép 10.5)⁹¹, a perem alatti vállon bevágással díszített formát (21. kép 10.2).⁹²

Az égésrétegben és másutt talált vastag falú, fehér, bordázott és vonalkázott, tagoltabb peremű kerámia-friesachi dénárlelettel keltezve — Korek J.⁹³ Kisköre környéki anyagában a XIII. század első feléből származik. A hasonló típusokat Parádi, (PARÁDI 1975, 125.4. ábra 1—6, 127.5. ábra 1—2, 129., 6. ábra, valamint 122) a XII—XIII., illetőleg a XIII. századra keltezi. A Bodrog-bü-i (Somogy megye) ásatásunknál előkerült pontoros és bevágott díszű darabok alapján ezeket a XII—XIII. századba helyezhetjük. Vagyis az égésrétegünkben és a környékén felszínre jutott leletanyag is a XII—XIII. századra keltezhető.⁹⁴

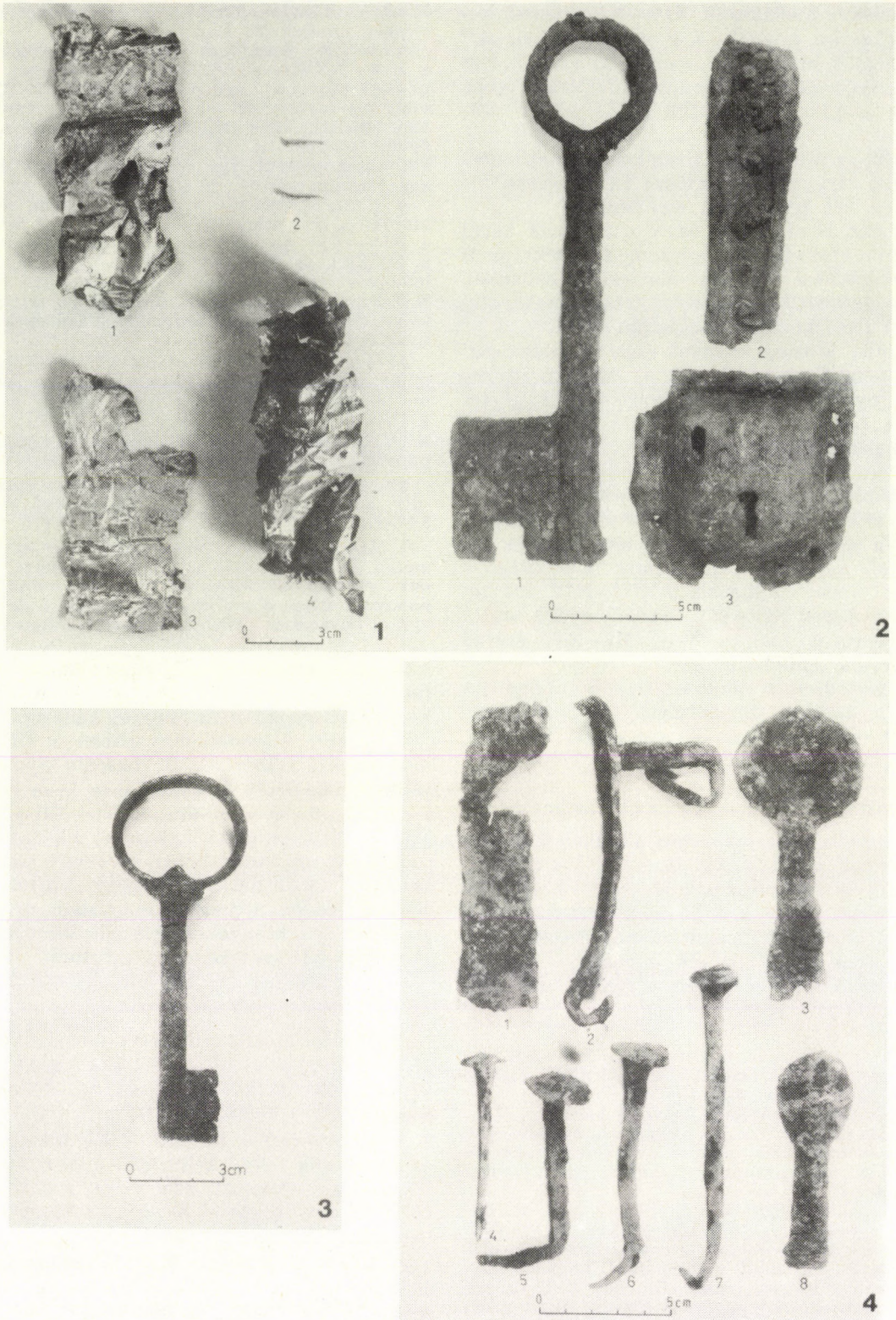
11. A templomok datálása

Az ásatási megfigyelések és a leletanyag kronológiája alapján a kőtemplom, a téglabazilika, az ovális alakú építmény és az ún. kolostorszárny korhatározása megkísérélhető.

A kőtemplomhoz tartozó — XI. század közepére és a második felére keltezett — faragott kőanyag alapján a patkóalakú szentéllyel rendelkező 20×10 m-es kőegyházat a XI. század közepére, illetőleg a második felére keltezhetjük.

A kőtemplom részleges és helyenkénti elbontása után később épült téglabazilika keltezése első sorban a temetkezések, illetőleg a leleteik alapján végezhető el (17. kép 1—2).

A bazilika főszentélyében talált XI—XII. századi kisméretű, arany S végű hajkarika a bazilika keletkezését legkésőbb a XII. század első felére helyezi. A bazilikát K-i, É-i és Ny-i irányból övező

20. kép 1. A kolostorszárny égett rétegében talált Árpád-kori aranytárgyak; 2. Vaskulcs, kés (?), markolat, ládikazár; 3. A 2. kutatóárok É-i felében talált középkori kulcs; 4. Középkori vasjelemek

Abb. 20. 1. Die in der Brandschicht der Klosterflügels gefundenen arpadenzeitlichen Goldgegenstände; 2. Eisenschlüssel, Messer (?), Griff, Kästchenschloß 3. Die in der N-Hälfte des Suchgrabens 2 gefundene mittelalterliche Schlüssel; 4. Mittelalterliche Eisenfunde

21. kép 1. Középkori vaszár, vaskések, vaskampó; 2. Középkori vasvilla; 3. Középkori (XIV—XV. századi) vassarkantyúk; 4. Nádvégóvas, vassarkantyú, középkori; 5. Vaslővakaró, középkori; 6. Hullámvonalas díszű, középkori üvegedények töredékei; 7. Bordázott, fehér kerámiák, peremtöredékek, XII—XIII. század; 8. pontsoros, vágott díszű Árpád-kori kerámiák; 9. Vonalkázott, hullám- és pontsoros díszű Árpád-kori kerámiák; 10. Vonalkázott, vágott, hullámvonal díszű Árpád-kori kerámiák

Abb. 21. 1. Mittelalterliches Eisenschloß, Eisenmesser, Eisenhaken; 2. Mittelalterliche Eisengabel; 3. Mittelalterliche (14—15. Jh.) Eisensporne; 4. Hauer, Eisen-sporn, mittelalterlich; 5. Eisenpferdestriegel, mittelalterlich; 6. Fragmente von wellenlinienverzierten, mittelalterlichen Glasgefäßen; 7. Gerippte, weiße Keramiken, Randfragmente, 12—13. Jh.; 8. Mit Punktreihen und Einkerbungen verzierte arpadenzeitliche Keramiken; 9. Gestrichelte, wellen- und punktreihenverzierte arpadenzeitliche Keramiken; 10. Gestrichelte, eingekerbte, wellenlinienverzierte arpadenzeitliche Keramiken

köznépi temető sírjai is zömében a XI—XIII. századra tehetőek.

A téglabazilika első pusztulását — a XIV. sz. szelvényben előkerült — a bazilikához szervesen hozzátartozó kolostor vagy más lakóépítményben lévő égésréteg, illetőleg a leletei határozzák meg (20—21. kép).

A vaskos, közel 2 m-es falakkal rendelkező toronyszerű építmény in situ aranyletei vagy az egyházi értékek őrzésére szolgáló sekrestyére, vagy a gazdag kegyúr lakhelyére látszanak utalni. A gyors pusztulást a leszakadt gerendák, az ajtók vasalásai — a XIII. század első felére datáló kerámialeletekkel együtt — rekonstruálják.

Az egyházi, illetőleg a világi használatra egyaránt utaló kolostori vagy kegyúri lakóhelyet a pusztulás után nem építették fel. A lerombolt alapokra került két, a XIII. század első felére datálható sír is (16. kép 8).

A történeti forrásokból ismert, hogy a tatárjáráskor, 1241-ben felégették és kirabolták a monostort. A magyarányú pusztulásra utaló vastag égésréteget mindenképpen ezzel a történeti csemennyel magyarázhatjuk. Valamint azzal az adattal hozhatjuk kapcsolatba: „hogy csupán 1250-ben állították helyre”. Olyan módon, hogy a kolostornak, illetőleg a világi lakóhelynek a templom melletti részmaradványait elbontották. Csupán a XXVIII. sz. szelvényben megtalálható XIII. század első felének pusztulási rétege fölé emeltek főképpen téglatörmelésekből feltöltést. Efölé került — a leletanyagok szerint — a középkori (XIV—XV. századi) lóistálló vagy más gazdasági épület (6. kép).

A toronyszerű építmény alapján fekvő két sírhoz hasonló koporsós temetkezések a főszentély, illetőleg a D-i mellékszentély elpusztult részén, az agyagalapokon is előkerültek. Datálásuk is a 177—178. sz. sír korával hozhatók párhuzamba. Feltehetően a 1241—50 közötti interregnum idején temetkezettek ide és feltehetően máshová is! ⁹⁵

A bazilika 1250-ben javarészt újjáépülhetett. A hozzátartozó temetőt még 1373—1382 táján is és feltehetően a XV. század első feléig használják.

A 36×19 m-es, háromhajós, XII—XV. századi téglabazilikával egyidősnek látszik az ovális kápolna, a plébániatemplom. A bazilikához hasonlóan döngölt agyagalapokra építették — a bazilika ásatásánál is talált — téglanyagból. A belőle előkerült 223. téglasír melléklete szerint még a XIV—XV. században is használták, illetőleg temetkeztek benne (6. kép).

12. Összegezés

A Nagyecsed-sárvári Gutkeled központunk 1975—77. között folytatott ásatása során több alapvetően fontos régészeti és történeti eseményt értünk el.

A történeti és a régészeti forrásanyagban ellentmondásosan, illetőleg hiányként szereplő szatmári,

Ecsedi-láp-vidéki területen sikerült lokalizálnunk — az egymás közelében lévő — XI—XV. századi sárvári Gutkeled nemzetségi és a XIV—XVII. századi ecsedi Báthori családi központot.

Kideríthettük, hogy a sárvári központ földvárval rendelkező, erősített hely volt. ⁹⁶ A nagy (500×300 m alapterületű) kettős rendszerű földvár feltehetően külső és egymást elválasztó sáncait — a térképek alapján — sikerült rekonstruálni is. A földvár előzményét — a bronzkori kerámia és más telepleletek alapján — az őskorig követhettük. Az is kiderült, hogy a történészek szerint Tas várának, azaz Árpád unokája várának tartott helyen, a X—XI. században nagyobb, gödörlakásokból álló település állott. S ez a korai (X—XI. századi) leletek, főképpen kerámiák alapján a magyar népeséghez köthető (4—5. kép; 7. kép 1—2).

A földvár Ny-i és K-i külső kiemelkedésén egy-egy Árpád- és középkori település, feltehetően a forrásokban is említett *Váralja* és *Remeteszeg* templommal rendelkező faluja állhatott (1. kép 4).

A földvár Ny-i kiemelkedő pontjára épült a XI. század közepén, illetőleg a második felében a Gutkeled nemzetség 20×10 m-es patkóalakú szentélylyel és téglalapalakú hajóval rendelkező kegyúri kőegyháza (1. kép 4; 6. kép). A hozzátartozó palmettás köveket kapcsolat fűzi a tihanyi, a veszprémi, a szegedi és a dombói oszlopfelvezetek jellegzetes palmettaábrázolásaihoz (12. kép).

A délvidéki, a szerémségi kapcsolatot erősíti a ló vagy oroszlán ábrázolásos (14. kép 2) töredékünk, amely a bodrogmonostorszegi, az aracsi, részben a harinai (Doboka vármegye) lóábrázolás hagyományát idézi fel.

A dombói körhöz közvetlenül csatlakozó darabjaink jelentkeztek a palmettákat egymástól is elválasztó szalagfonatos díszek (13. kép 1). Az ide tartozó szalagfonatos kötőredékeink *Szekszárd*, *Pécs*, *Aracs* és *Dombó* felé mutattak kapcsolatot. Ezek révén Nagy S. újvidéki régész, a dombói feltárás vezetője, a *dombói* darabok szalagfonatdíszzeit itáliai, lombard, míg a palmettás ábrázolásokat honfoglaló magyar eredetűnek tartja. ⁹⁷

Az említett műhelykapcsolatok kialakulása a Gutkeled nemzetségnek a XI. századi államszervezésnél játszott szerepével, illetőleg magyarországi megtelepedésével is feltétlenül összefüggésben van (15. kép 2). Ugyanis a németországi Hohenstaufenből ideszármazó Gut és Keled Orseoló Péter uralkodása idején (1038—41, 44—46) fontos szerepet játszanak Magyarországon. A királyi testőrség parancsnokaiként a szakrális királyi központ, *Székesfehérvár* környékén építik fel az első birtokközpontjaikat: *Gutot* és *Adonyt*. Az országban létrejövő korai nemzetségi és családi központjaik — köztük *Sárvár* is — a nemzetség fontos szerepére utalnak (15. kép 2).

A *nyírségi* (ma Hajdú-Bihar megye) *Gut* és *Adony* nevű központjaikból és a hozzátartozó birtokokból tartották ellenőrzés alatt a keleti keres-

kedelmi és hadiutakat. A *Fertő-tó* nyugati partja körül, a besenyőlakta vidéken szervezett *majádi* uradalmuk a nyugati utak és a határ védelmére szolgálhattak. Hasonló okból szerveződhetett *Bizánc* és a *Bulgária* felé vezető déli utaknál a nemzetség *délvidéki, aldunai* (Bács, Szerém, Valkó megyei) birtoka⁹⁸ (15. kép 2).

Éppen ezért a távoli, az ország ÉK-i sarkában lévő *Sárvár* kőfaragványainak a királyi központokkal mutatott rokonsága egyházszervezésünk lefolyására is fontos bizonyítékokkal szolgál. Nagyon fontos, hogy a XI. század közepén — a *kaposszentjakabi*, a Győr nemzetség által alapított kegyúri monostorral egyidőtájt — *Sárváron* a királyi katonaságnál, a testőrségnél kedvelt szent, Péter tiszteletére emeltek nemzetségi kegyúri templomot.⁹⁹

A *Gutkeled*ek a sárvári monostor birtokát kilenc szomszédos *szatmári*, illetőleg egy távoli szerémségi faluból, *Futakból* szervezték meg (15. kép 2). Az utóbbi birtok pedig *Dombóval* szemben, tőle pár km-re, a Duna másik partján fontos rév- és vámhelyként szerepel. A környékén, így *Dombótól* délre több *Gutkeled* uradalom, pl. *Marót* is található (15. kép 2).

A *Gutkeled*ek *Futak* (Batkaj) faluja — a szárazföldi utaknál feltétlenül nagyobb jelentőségű — dunai és a tiszai vízforgalom csomópontja a tatárjárásig (KARÁCSONYI 1901, 65; GYÖRFFY 1963, 220). Ez a területi kapcsolat világosan megmagyarázza a *sárvári* és a *dombói* köveknél jelentkező rokonságot. Ez a *futaki* birtok *Sárvárt* és környékét közvetlenül is bekapcsolhatta a déli műhelyek — alapjában óbolgár eredetű, bizánci és lombard stílusú — hatósugarába.

A *sárvári* korai kőtemplom lebontása után (6. kép) a XII. század első felében épült fel a nemzetség 36×19 m-es, háromhajós téglabazilikája a DNY-ról hozzákapcsolódó kolostorral vagy világi lakóhellyel (6. kép).

A bazilikával egyidőben kerülhet sor az ovális alakú építmény, az eredetileg döngölt agyagalapra

téglából készült, esetleges plébániatemplom megépítésére (6. kép).

A temetkezési szokások, illetőleg az előkerült leletek világosan bizonyítják, hogy a bazilika körül K-en, É- és Ny-on a XI—XIII. századi köznépi, koporsós vagy anélküli temető DNY-i tájolású sírjai húzódtak. A bazilikában és a plébániatemplomban, valamint a kettő között — az előkelőbbnek látszó réteg — javarészt bolygatott téglasírkait tárhattuk fel (6. kép).

Ásatásunk hitelesítette a 1241-ben — a tatárok által — bekövetkezett nagyarányú pusztulást, valamint azt, hogy a monostort felégették, illetőleg DNY-on, K-en a főszentélynél az alapokig lerombolták (6. kép). A helyreállítás szakaszosan ment végbe. Az 1250-es évek elején kezdődő helyreállítási munkák fedezetét a *Futak* birtok eladásából nyert 30 márka szolgáltatta.

A renováció során a kolostorszárny, illetőleg a világi lakóépület É-i felét egyáltalán nem, a D-i részét átalakítva, gazdasági célokra állították helyre.

Az itt, illetőleg a temető területén szórványosan előkerült kerámia- és vasleletek a későbbi pusztulásra, illetőleg a temető bizonyos szakaszának használaton kívülre kerülésére utalnak. Nyilván a tatárjárás folyamán a lakosság egy része elpusztult, illetőleg kicsérlődött. Ezek, a temetkezések itteni rendszerében nem foghatók meg. A központ Árpád-kor utáni szakaszából kevés leletanyag került elő.¹⁰⁰

Végző soron feltárásunk — a lehetőségeihez képest —¹⁰¹ Szabolcs-Szatmár megye fontos Árpád-kori központjainak és monostorainak kutatásához nyújtott alapvető és új eredményeket. Itt került elő ugyanis ÉK-Alföld egyik legkorábbi nemzetségi monostora. A feltárás faragott kőanyaga a korai királyi központok: *Esztergom*, *Székesfehérvár*, *Veszprém*, *Tihany* és más központok: *Szeged*, *Dombó* XI. századi emlékeihez kapcsolódott.

Az ásatás során nyert forrásadatok pedig *Sárvár* honfoglaláskori földvárára, településére és államalapításkori jelentőségére is utaltak.¹⁰²

Jegyzetek

1. Fehérgyarmat és környéke Kat. térkép OHM 1884., valamint a József császár-kori (1783) Ecsedi-láp és környéke térképeinek fotómásolata (MNM kölcsönnyaga JAM-ban (1976—77).
2. Magyar 1978/a, 67—74, a szöveg megfejtését ld. 8—11. jegyz.
3. JAM Ltsz. 77.43.1—7. Szűcs Gusztáv (Nagyecsed, Honvéd u. 2.) találta 1973-ban a kertjében szőlőlugas telepítésekor.
4. MAKSAI 1940, 14., a Ragáld mellett Sarwarfuk = Sárvár erősségéről is tud.
5. Tasvára = Forum Thos (GYÖRFFY 1970, 221).

6. MAKSAI 1940, 15. Szláv településnyomokra utalnak az ecsedi határ Lohgh erdőneve (ma Longhi út), Börvely és Olcsva neve. Nyírtasson szláv), urnatemetkezést ismerünk (NÉMETH 1975, 18).
7. NÉMETH 1968, 132. Megfigyelésünk szerint a domb déli irányban futott meredekebben a lábba. Ny-on és K-en hosszan elnyúlt (enyhén ovális alakú) településrész volt az elegyengetés előtt. É-on az elszántott dombrész lankásan lejt ma is, ahol több téglaeépítmény nyomát figyeltük meg.
8. A rekonstrukciót M. Hrotkó Zsuzsanna grafikus-sal közösen végeztük. A sárvári típusunk szoros

- rokonságban van a besztereci kettős földvárral, ahol a folyóvízzel körülvevett, 5–8 m-re kiemelkedő dombon élő erődítményt egy kb. 100 m hosszú, 1–1,5 m magas sánc választotta ketté (NÉMETH 1968, 93–94).
9. Az elméleti rekonstrukció mellett a földvár régészeti kutatását is terveztük. Erre sajnos objektív okok miatt nem kerülhetett sor, bár a NYÍRTERV, Scholtz Béla főmérnök segítségével a földvár teljes geodéziai felmérését is elkészítette. Itt mondok nekik, valamint a HM-nek (akik a légi felvételeket készítették) köszönetet.
 10. A földvár jelentőségét összmérete (500×300 m) is mutatja. Az 500×300 m-es bácsai, XII–XIII. századi földvárat falut befogadó népvárnak tartja NOVÁKI GYULA (NOVÁKI 1976/a, 124–125). Sárvár földvára is jelentős, X–XI. századi település védelmét is szolgálta.
 11. Árpád-korban Remeteszeg, a XVIII. században Remete néven szerepelt. Ugyanakkor a néphagyomány két Remete dülönévről tud, az egyik ÉK-en, illetőleg DK-en van. MAKSAI (1940, 4) Mátészalka fölött említi Eyeggel együtt, Berey (1937, 5) és MEZŐ–NÉMETH (1972, 76) — a mai néphagyomány alapján — Sárvár közelébe helyezi.
 12. Bulyáki Lajos helybeli lakos szerint a helyi tsz és a Vízügyi Igazgatóság 1974-ben dózerolta el.
 13. MAKSAI 1940, 15. A Váralja település a vásárhellyel és a falu templomával, temetkezési helyével. Egy másik templomra és temetőre vonatkozatható a Kis-Kraszna (régii Kraszna) bal partján előkerült falmaradvány, illetőleg a mellette talált ezüst huzalkarika. Gulyás János (Nagyecsed, Zöldfa u. 32.) találta a mezőőr házából 50–60 m-re. Benyomással nyitható, az egyik végén kereszt volt és több csontgömb díszítette (H: 9,25 cm, Sz: 5,1 cm, V: 0,28 cm, S: 7,37 gramm).
 14. 1977-ben leltározva.
 15. Ezen kívül sikerült tisztázni a Németh Péter által közölt (NÉMETH 1968, 93–95., XXIV. t.) Vende Aladár féle ásatási anyag lelőhelykörülményét. 1977-ben a körtemplomnál végzett munkánk során, a K-részen megtaláltuk a Vende–Berey féle, ÉD-i irányú, közel 10–12 m hosszú és 1 m széles kutatóárok nyomát. Németh ugyanakkor azt írta, hogy „ma már nem dönthető el, hogy Nagyecsed–Sárvár hatalmas méretű földvárának területével, avagy a földvár közelében állott kis jobbágytelepülés emlékeivel állunk-e szemben, a lelőhelykörülmények inkább az előbbi helyet sejtetik”. Véleményünk szerint a földvárban álló X–XI. századi település leletanyagához tartozhatott a Vende–Berey-féle anyag is.
 16. A 4. kép 1–2. ábrán látható 4. sz. kutatóárokkal a földvár belsejét, a monostortól ÉK-re lévő részt kutattuk. A kutatóárookban X–XI. századi szemétdröök maradványai jutottak a felszínre.
 17. FODOR 1977, 323–349; BÓNA 1973, 35. t. 8–13.
 18. 5. kép 1. anyaga GÖMÖRI 1973, 115. 37. ábra 1–23, az 5. kép 2. anyaga MESTERHÁZY 1974, IX. t. 1–7; PARÁDI 1967, 11. kép 2–3; NOVÁKI 1976, 10–13, 5. kép 3–4. anyaga; KOVALOVSKY 1975, 97. 35. t. 1–10; míg a 6. kép 1. anyaga SZABÓ 1975, 37. VII. t. 1, 3–4 anyagával hozható kapcsolatba.
 19. A 4. kép 4. darabja MESTERHÁZY 1974, IX. t. 4 Berettyóújfalú–Herpály), XVII. t. 3 (Haláp), XVIII. t. 2 (Debrecen–Nagyverdő), XXIX. t. 4 (Nagyléta 1934/84), 12. kép 6 (Debrecen–Haláp), 29. kép 4 (Nagyléta 1934/84) anyagával hozható kapcsolatba.
 20. 5. kép 1.1–3 anyaga HORVÁTH 1968, 72–73. ábra, az 5. kép 4. darabja GÖMÖRI 1973, 116. 38. 1–2 pontsoros mintájú típusaival hozhatók legközelebbi párhuzamba. Az 5. kép 1.5–10 darabok hullámvonalas motívumai a dobozi ásatáson előkerült anyagok is megfigyelhetők (KOVALOVSKY 1975, 15–16. kép).
 21. Az 5. kép 3–4. hullámvonalas díszítésű darabjai a szürke, szemcsés, barnáspiros, pirosas, feketés-szürke korai kerámiák legjellegzetesebb típusai. Az 5. kép 4.3–4. BÁRDOS 1978, XXVII. t.-án látható edényhez hasonló formák darabjai lehetnek.
 22. 6. kép 1–2. ábráján látható darabok NOVÁKI 1976, 9. kép 1, 6–7; 10. kép kora-Árpád-kori töredékeivel rokoníthatók. A 6. kép 5. pedig MESTERHÁZY 1974, X. t., Biharkeresztes-Toldi út XVI. t. 3. (Debrecen-Bánk), XXII. t. 4. (Debrecen-Szata), 21. kép 4. (Debrecen-Monostorfalva-Szentpáltelek) hozható párhuzamba.
 23. A 6. kép 2. fenékbélyeg típusa BÁRDOS 1978, 231. XXVI. t. 1–2. formájához hasonló.
 24. Ez az anyag került elő részben a Pócspetri-Ercsi földvárban (NÉMETH 1968, 93; XXI. t. 7–12) XI–XII. században keltező.
 25. Berey–Vende a „régii lakók tűzpadjait”, vagyis a kemencék maradványait és a szemétdröök egy részét is megtalálták (BEREY 1937, 7).
 26. Kerámiák, orsógomb: JAM Ltsz. 77.34.1, 77.20.1, 77.21.1, valamint a fekete, enyhén bordázott típusok: Ltsz. 77.158–160.3, a bütykös darabok: Ltsz. 77.153.1, a mészbetétes, vonalkázott dászúek: 77.154.1 és a kisméretű fülek: 77.157.1.
 27. MAKSAI 1940, 31, 35–36, 38, 56, de az is kétségtelen tény, hogy a monostorhoz tartozó tízes faluszerkezet az előző hercegi, illetőleg fejedelmi-királyi birtoklást erősíti. De az is nyilvánvaló, hogy Sárvár ilyen szakrális központtá történő átalakulásához a Gutkeledék itteni jelenlétére volt szükség. MAKSAI szerint (1940, 206) Sárvárnak az államalapítás után a királyi megyével voltak kapcsolatai és bizonyosra vehető, hogy a Váralja falumagvát az ispánság szolganepei alkották. A korai ispánsági települések rekonstrukciójára MAGYAR 1979/a, 3–30, Uő., 1981. 3. 10. j., valamint a magyar falurendszer kialakulásának itteni kérdéséhez MESTERHÁZY 1974, 225–252; GYÖRFFY 1976, 235–236.
 28. MAKSAI 1940, 58–59. A Gutkeled nemzetség a Nyírség belsejében a XI. században jelent meg (*ibid.*, 35–36.) (NÉMETH 1968, 29) és (MESTERHÁZY 1974, 245) viszont a legkorábban megjelenő jövevény nemzetségnek tartja. A legelső birtokokat (Gut és Adony) emberekkel együtt kapták (GYÖRFFY 1959, 94. és a 145. j.). BALOGH és NÉMETH (1956, 7. és 1978. előadás) már a XII. századra keltezi őket. Az ellentmondást fokozza, hogy MAKSAI 1940, 58–59 a Gutkeledék első keleti megszállását Sárvár vidékéhez kapcsolja (*ibid.*, 35).
 29. KARÁCSONYI 1901, 58, s az eddigi szakirodalom egy — a tatárjárás után újjáépített — a XI. század második felében épült monostorról tud (NÉMETH 1968, 129).
 30. MAKSAI 1940, 36, külön említi Sárvár helységet (1353) KARÁCSONYI 1901, 74, 87; KANDRA 1884, 436–437; KOLLÁNYI 1906, 92, ugyanekkor és 1423-ban szerepel a Váralja is (KARÁCSONYI 1901, 74; MAKSAI 1940, 206).
 31. A régi Bohol (Fábiánháza) faluban a Szent Benedek apát és hitvalló tiszteletére szentelt egyház, a Sárvarmonostorhoz tartozó Szentmárton községben Szent Márton tiszteletére szentelt templom volt. Talán a bencések birtokai, illetőleg érdekeltégei lehettek (MEZŐ–NÉMETH 1972, 44).
 32. MAKSAI 1940, 58–59. Szentmárton Mérék és Fábiánháza között feküdt. 1217-ben villa, majd praedium, 1427-ben három elhagyott köegyháza van. Ezek közül az egyiknek a romjai a mérki

- Szent Márton erdőben (egy kis szigeten) még a XIX. században is láthatók (KANDRA 1884, 433). A három templomhoz három település is tartozott, s ezek Sárvártól 2–3,5 km-re helyezkedtek el.
33. KARÁCSONYI 1901, 36, 56; KOLLÁNYI 1906, 92; GEDAI 1967, 57–77 szerint a nagyecsed-i Árpád-kori éremleletet (a friesachi dénárleleteket) a tatarok elől rejthették el. Parádi Nándornak köszönhetem az éremlelet helyének pontos azonosítását. Az általa gyűjtött adatok között szerepel az 1965-ös jegyzőkönyv anyaga, amelyben Murguly Bálint (Nagyecsed, Vásártér u. 16. sz.) a következőt közölte: 1941-ben Sárvár részen (az ásatási területünkön) talált egy égett, törött cserépedényben a 912 darab ezüstpénzt. A találó a leletet 1964-ben a MNM Eremléptárához, majd 1965-ben — Mocsáry Gabriella tanítónőn keresztül — a JAM-nak adta át.
34. MAGYAR 1973, 8–36, 136–177., pontatlannak látszik az a közlés (KOLLÁNYI 1906, 16–17.), miszerint 1337-ben Balkányi János fia eladták a Szatmár megyében fekvő sárvári monostort — a hozzátartozó birtokokkal együtt — Báthori Bercezk fiainak (nyilván csupán a birtok, illetőleg a kegyuraság egy részének eladásáról lehet szó). Részletesebben KARÁCSONYI 1901, 73–75, 87; KOLLÁNYI 1906, 87; KANDRA 1884, 436–437. Ekkor a Farkas ághoz tartozó Fábián, illetőleg testvére, László is eladja sárvári birtokrészét a Báthoriaknak (az utóbbi 30 márkáért elzalogosítja kegyuraságát is) (KOLLÁNYI 1906, 92).
35. NÉMETH 1968, 132; CSORBA 1975, 175. A XIV. század második feléig tartó per idején a monostor és települése fennállott (KARÁCSONYI 1901, 82; KANDRA 1884, 436–437; AO III. 233, 162; KÁROLYI CSOL. I. 322; ZO II. 266, 273, 319, 364, 425, 433, IV. 510, V. 14; MAKSAI 1940, 206).
36. Szállási László bejelentése alapján 1973-ban Kallós Nándor, Makkay János, Németh Péter és Farkas József intézkedése nyomán állították le a munkát.
37. A lakóhelytől távol lévő, kiterjedt lelőhely kutatására csekély technikai és anyagi fedezet, valamint rövid idő állt csupán a rendelkezésünkre.
38. Még több évnyi ásatómunka maradt bevégezetlenül az azóta erősen pusztuló területen. (Ld. M. Hrotkó Zsuzsanna — Pátzay István, Nagyecsed, Zalka u. 25. és a szerző 1983. évi helyszínelése).
39. Az ovális építmény egyedülálló, mivel a kisebb, a szentélyrésze nem K-i, hanem Ny-i tájolású lehetett. Egységes, közel 1,5–2 m vastag, többretegű agyagbázisa maradt meg.
40. 19,55 m hosszú, 1,8 m széles alapokkal rendelkezik. Alapozási mélység: 1,5 m. Szürke mészkőből és bordó, piros, vulkanikus (mész-tufa) oltatlan mészből rakták. A 2. sz. kutatóókban — a kőtemplom északi fala mellett — egy másik, magasabbra alapozott kőfalmaradvány, valamint egy 2,8 m széles, két sor vastag terméskőből rakott falmaradvány került elő. Alatta egy — bronzkori kerámiával kevert — Árpád-kori, bolygatott temető maradványokat találtunk. A kőszentélyrésznél XIV–XV. századi beásást is rögzíthettünk. Erre jó bizonyítékot nyújtanak a metszetek (9. kép 1–4).
41. A XXXII–XXXIV. sz. szelvényben az északi fal nem folytatódott. A bazilika Ny-i bejárati falának agyagalapjától K-re, közel 7 m-re, egy agyagalapra téglából épített belső válaszfal maradványa az előtér vagy a kórus falához tartozhatott.
42. A szerkesztés alapját a meglévő falszakaszok, illetőleg a D-i falmaradvány adta.
43. Bakondi János adjunktus (BME Ép. Szerk. Tanács) szerint az áthidaláshoz (a jelenlegi távolság ismeretében) a pilléres megoldás nem alapvetően szükségszerű. A legvalószínűbb, hogy az előző templom kőfalai szolgálhattak statikai, illetőleg alátámasztási bázisul, csomópontul.
44. Ez a bazilikára vonatkozik csak. (A korai kőtemplom, az ovális templom és a kolostorszárny padozatának, járószintjének anyagát nem ismerjük.)
45. Ezzel a technikával készült — a kőtemplom kivételével — az összes Sárváron, illetőleg a környékén előkerült Árpád- és középkori építmény.
46. A kegyurak XII. századi lakóépületére is gondolhatunk, amelyhez a különböző, kiegészítő építmények (emeletesek is?) tartozhattak.
47. Az ipolykeszi centrális típushoz áll a legközelebb (KOZÁK 1978, 50.1).
48. A XXIV. sz. szelvény 9. sz. kutatóárkában az agyagalap átmetszése: ép téglák, alatta döngölt, sárga agyag, az alatt agyagbadöngölt téglatörmelék volt. Az alap 1,5–2 m vastag. Téglaméretük: 25×14×5. A sárospataki bazilika közvetlen közelében, a D-i oldalán pár méterre, a kaposszentjakabi XI. századi monostortemplomtól É-ra, 20 m-re kerültek elő centrális temetőkápolnák, s a plébániatemplomok (GÖMÖRI 1970, 1. kép; NAGY 1973, 335–339).
49. Méretei: 17×15×4,5 cm, 22×15×... cm, valamint 14×11×5 cm.
50. JAM Ltsz. 77.31.21. Méreteik: 18,7×13,5×5,5 cm, 24,5×19×4,5 cm.
51. JAM Ltsz. 77.21.1, H: 14,7 cm, Sz: 7,3 cm, M: 8,5 cm, JAM Ltsz. 77.31.2, H: 12,3 cm, Sz: 11 cm, V: 12,5 cm, JAM Ltsz. 77.31.3, H: 1 cm, Sz: 8,5 cm, M: 6 cm, JAM Ltsz. 77.115.1, H: 8 cm, Sz: 7,5 cm, V: 7 cm, JAM Ltsz. 77.121.1, H: 21 cm, Sz: 12 cm, V: 9 cm, JAM Ltsz. 77.31.4, H: 16,5 cm, Sz: 18 cm, V: 6 cm.
52. JAM Ltsz. 77.113.1, H: 24 cm, Sz: 11 cm, V: 9 cm, párkánykő. Felső része simára csiszolt. Hátoldala durván faragott, 1/2–1 cm széles perem fut végig a faragott oldalán, s abból kiindulva félkörívesen, hármaskötegű keretezi egymást. JAM Ltsz. 77.31.7, H: 11 cm, Sz: 10 cm, V: 7,5 cm, MAGYAR 1977, 5.5, 6–7; JAM Ltsz. 77.31.8, H: 12,5 cm, Sz: 8 cm, M: 7 cm, MAGYAR 1977, 6.11, 6–7.
53. JAM Ltsz. 77.31.10, H: 18 cm, Sz: 14 cm, V: 16 cm, MAGYAR 1977, 6, 7, 14; JAM Ltsz. 77.31.9, H: 9 cm, Sz: 7,5 cm, V: 7 cm, MAGYAR 1977, 7, 7, 15; Uő. 1978, 34.
54. MAGYAR 1977, 4–7; Uő., 1978/b. 32–35; KATALÓGUS 1978, 94–96; ENTZ 1978, 5–7; KOZÁK 1979, 93–94; NAGY 1979, 95, 104.
55. KATALÓGUS 1978, 94–96.
56. ENTZ 1978, 6–7, DERCSENYI 1979, 143, KATALÓGUS 1978, 94–96, A preszlávi, dombói és a kisbényi palmettás típus (MAGYAR 1978/b, 35. 16/a–16/b; KOZÁK 1973, 197, 11) egy körhöz sorolható. Ebből a kisbényit biztosan a XI. század első felére vagy középre keltezték. A sárvári és a dombói típusok is idesorolhatók (NAGY 1974, 54–55; GEREVICH 1977, 172–168).
57. A vázak porlékonyak, erősen hiányosak. Alattuk bronzkori kerámia, felettük téglatörmelékű bolygatások voltak.
58. Részletesen ld. JAM Ásatási Dokumentáció 1975–77. Helyszínrajzok: M. Hrotkó Zsuzsanna. Átrakások: Bukovics Hilda, Kiss Béláné, valamint 1981–83-ban M. Hrotkó Zsuzsanna (7. kép).
59. 14. kép 3. ábra 190, 195–196, 197. sír, valamint a 16. kép 4. ábráján lévő 177–178. sír.
60. A szörványcsontokat nem számítva, közel 400 sírra vonatkozik (ld. Nagyalaprajz 1978–79. Méretarány: 1:50. Készítette: Bukovics Hilda és Kiss Béláné). Itt kell megjegyeznünk, hogy a helyszíni rajzokat és felvételeket M. Hrotkó Zsuzsanna készítette 1:20, 1:25-ös méretarányban.

- Az 1:50, 1:100-as méretarányba való átrakást Bukovics Hilda és Kiss Béláné (SOMOGYTERV) végezték, sajnos helyenként pontatlanul. Ebből adódott néhány építmény és objektum torzulása (ld. összesítő alaprajz 1978—79). Tanulmányunk ásatási alaprajzát (6. kép) az eredeti helyszínrajzok alapján M. Hrotkó Zsuzsanna készítette. Ez tükrözi a hiteles állapotot.
61. Sír H: 210 cm, Sz: 75 cm, M: 22 cm. (A törmelékes szinttől: 1,15 m.)
- 62—68. JAM, 1977-ben leltározva.
69. JAM Ltsz. 77.26.1, H: 8,8 cm, Sz: 2,3 cm, V: 0,5 cm, a felsorolt melléklettel rendelkező temetőrészt Bóna István dunaújvárosi megfigyelését igazolja: a köznépi temetők megszüntetésével egyidőben a régi mellékletes viseletben való temetkezések, így az S-végű hajkarikák eltemetése megmaradnak. Az egyszerű S-végű hajkarikák típusai változatlanul tovább élnek a XIII. század közepéig (BÓNA 1978, 99—157). Sárvár esetében a templomokon kívüli külső temetőrészt K-en, É-on és Ny-on kapnak helyet.
- A 180—184. sír a kolostorszárny elpusztult alapján kívülről feküdt és az alapokhoz volt tájolva.
- 70—72. JAM, 1977-ben leltározva.
73. Ezüst dénár (1373—1382) C. N. H. II. 89.A. (XXIII. 441) AV: LODOVICI+MONETA fejjel, REV: HUNGARIE+REGIS, kettőskereszttel.
74. JAM, a csat közepén öt bordadisz, kettős lemeznyúlvánnyal, a végén kettős szegeccsel.
75. KRALOVÁNSZKY 1957, 181—183; MESTERHÁZY 1965, 104, Szabolcs-Szatmárban az S végű hajkarikák a XI. század első, illetőleg a második felében megtalálhatók: Gáva: Béla dux és I. Endre dénárával, Nyírkársz: I. László pénzével, Tiszalök: I. István dénárával, Tiszavasvári: I. Béla dénárával... (MESTERHÁZY 1965, 99—102).
76. BÁLINT 1938, XII. t. 5, 7—8; MÉRİ 1964, V. t. 4, 12—14; BÁRDOS 1978, 206. 36—37, X. t. 24, 28—29; PARÁDI 1975, 143. 14.1.
77. BÁLINT 1938, XII. t. 1; BÁRDOS 1978, 217. XII. t. 28; PARÁDI 1975, 121. 2. ábra 1; bár a nagyobb típus gömbdiszes darabja I. Endre dénárjával is előkerült (ZOLNAY 1965, 155. 3. kép 2).
78. A Bárdos Edith által közölt 206. I. t. 23—24 típusú köpüs záródású nagyméretű hajkarikákhoz hasonlóak. Típusvariánsaik ezekhez a formákhoz sorolhatók és XII—XIII. századiak (BÁRDOS 1978, 193—194; 219. XIV. t. 24; 220. XV. t. 1).
79. RUTTKAY 1979, 32—33; LOVAG 1980, 225. 2; PARÁDI 1975, 17. ábra 3, diszesebb formában a XIV. századból (ZOLNAY 1965, 157. 9).
80. JAM Ltsz. 77.79.2. Peremtöredék, barnáspiros, szemcsés, kihajló peremű, enyhén bordázott, oldalt párhuzamos vonalkázással. JAM Ltsz. 77.79.1. a vascsat füle korrodált, letört.
81. Megközelítőleg a 6. kép 3. ábrán, a földvár rekonstrukción szereplő ÉD-i irányú sáncig terjedhetett.
82. A legjellegzetesebb és datáló típusokat: a kerámiákat, aranyakat, vasakat és üvegeket közöljük (20—21. kép).
83. JAM Ltsz. 252—254.1.
84. A 2. ábrán látható vasmarkolat töredéke JAM Ltsz. 77.53.1, a 7 db, mindkét oldalról kimeredő szögeccsel rendelkező darab a muhi anyagban közölt parasztképek markolatához hasonló (ÉRI—BÁLINT 1959, XXXIII. 7—8). Oldalt a felerősítésre szolgáló szegek helyei, középen egy 2,7 cm vastag merevítő vaspánt, amely alatt a korrodált zár szerkezet van.
- 85—87. JAM, 1977-ben leltározva.
88. ÉRI—BÁLINT 1959, XXIII. 4—8; KALMÁR 1959, 12. XVII. 1.
- 89—92. JAM, a kerámia 1977-ben leltározva.
93. KOREK 1976, 105—106. 15—16. ábra, 107, valamint a hasonló vonalkázott típusokat ugyancsak a XIII. századra keltezi NÉMETH (1968, 93. XXII. 1—8).
94. A fehér kerámia a tagolt peremek, a bordázatok, a vonalkázott díszítések alapján a XIII. század első felére datálhatók (PARÁDI 1963, 206. 2. kép 230—231, 15—16. kép). A fentiekhez hasonló anyagból készített, pontsoros díszű darabok is inkább a XII—XIII. századra keltezhetők.
95. A sárvári patkósszentlélyel rendelkező nemzeti kőtemplom XI. század közepére való datálását erősíti HORVÁTH FERENC kutatása (HORVÁTH 1978, 118—120, 19. kép). Egyhajós templomtípusunk KOZÁK KÁROLY kutatásai alapján — akár a XI. század első felére is keltezhető (KOZÁK 1973, 177—204). A Nyíradony-Kenderföldeken — KISS LAJOS által feltárt — félkörívvel záródó, 11,5×8,8 m-es alapterületű, XII. századra datált kőtemplom a sárvárihoz hasonló típusú (NÉMETH 1968, 100. 14. kép). Méretben közelebb áll hozzá a zámi (Ohatmonostori) egyhajós, félköríves záródású, 18×10 m-es, falvastagságú monostortemplom (NÉMETH 1968, 99. 13. kép 101). A pusztaszeri legrégebbi épület egyhajós, patkó alakú szentlélyel rendelkező első, 16×10 m-es és 1 m vastag (TROGMAYER 1980, 14a. kép). A későbbi téglabazilikánk a kaplonyi — 1783-as felmérés alapján — ismert, háromhajós templommal rokon (NÉMETH 1968, 96—97., 13. kép, 101). Bazilikánk a dombói háromhajós templommal is párhuzamba hozható (főképpen a szentélyek megnyúlt formája alapján (NAGY 1974, 12. kép, valamint GEREVICH 1977, 172. 12. kép). Míg a pusztaszeri (34,5×19 m-es és a 44,5 m hosszú) VI—VII. típus a XIII. századi jellegzetes premontrai formához tartozik. Ilyen premontrai forma került elő a Gutkeledék nyíradonyi, illetőleg a herpályi központjaiban is (KOZÁK—MÓDY 1976, 100—101).
96. A földvár X—XI. századi települése valószínűleg a várörzöké lehetett (MAGYAR 1979, 1—20; GYÖRFFY szerint 1977, 379), a várakat Péter király tölti meg német... helyőrséggel). A település helyére került XI. századi kőegyház megváltoztatta a földvár szerepét is. A várörzök, s az egyház népei a Váralja, illetőleg a közelben lévő településekre kerülhettek. Ez a településváltás egybeeshetett a földvár határvédelmi szerepének megváltozásával (MAGYAR 1979b, 1—20; FÜGEDI 1979, 368; NAGY 1971, 1973, 198; GYÖRFFY 1976, 323—258; NOVÁKI 1976b, 357—369).
97. NAGY 1974, 16—17., *Uő.* 1979, 96—97; DERCSÉNYI 1978, 2—3. A motívumkincs kétségtelenül keleti... a magyar XI. század terméke (ENTZ 1978, 7; ZÁDOR 1980, előadás).
98. MAGYAR 1978b, 26—34, sajnos a legutóbbi időkig bizonytalan a különböző idegen, köztük a német eredetű nemzetségeknek a betelepülése. Legújabban a kutatók a sváb eredetű nemzetségek, s a Gutkeledék Magyarországra jövetelét visszakezeltette a X. század végére (GYÖRFFY 1977, 116). Ezt a dátumot már régebben igazolták a nemzetség magyarországi birtokközpontjai (MAGYAR 1978c, 28—30). A Géza-kori sváb lovagok... megmaradhattak (a bajorokkal szemben). A jövővény arisztokrácia nagyjai mind svábok, s bajor csak a szerény, egyfalu hospesek között akad (GYÖRFFY 1977, 116).
99. MAGYAR 1975, 19—33; MAGYAR 1978b, 26—34, a korai monostor a rendi illetőség szempontjából talán a bencésekhez köthető. Ezt igazolná, hogy Sárvártól ÉNy-ra, 4—5 km-re lévő Bohol (Fábiánháza) egyházát Szent Benedek apát és hitvalló tisztelgetésre szentelték. A sárvári monostori birtokhoz tartozó Szentmárton településen Szent Már-

ton tiszteletére szentelt egyház állt (MEZŐ—NÉMETH 1972, 44; MAGYAR 1977, 1—16; MAGYAR 1981. 7. j.; FÜGEDI 1979, 358. szerint a bencések kezdetben főképpen németek voltak.

100. A közölt anyagon kívül egy fehér (kaolinos) palack és egy vonalkázott díszű, hasonló anyagú oldaltöredék került elő a XIV. századra keltezve.

101. Entz Géza az Árpád-kori építészetünk kérdéseiről tartott legutóbbi előadásában (Szeged, 1981. nov. 9) a Gutkeledékhez kapcsolja a korai kőtemplom építését. A Szent László általi alapítást nem tartja valószínűnek.

Kozák Károly és Tóth Sándor szerint a korai, XI. századi Sárvarmonostora kőtemploma királyi birtokközpont, udvarházhoz tartozhatott (SZÉKESFEHÉRVÁR, 1978. előadások).

A nemzetségtudatnak csupán a XIII. századi fellendüléséről — éppen a nemzetségi-ági monostorok XI—XII. századi építése alapján (Kaposzentjakab, Sárvar, Bodrog-Bü stb.) csak feltételelesen lehet beszélni (KRISTÓ 1975, 953—967).

A kutatás a dunántúli, a szerémségi Gutkeled központok, vagyis a királyhoz tartozó nemzetség-ágak központjait általában a XI. századra keltezi. Ép-

pen ezért a hercegi központhoz tartozóak lennének a későbbiek? A bihari Gut- és Adony-részben feltárt egyházát — ugyancsak XI. századnak tartják. A XII. században pedig sorra épültek a mellékágak nagy monostorai: Csatár, Herpály, Egyedmonostor... (GYÖRFFY 1959, 94. és a 145. j.; NÉMETH 1968, 129; MESTERHÁZY 1974, 252; KOZÁK 1975, 274—280; VALTER 1979, 71—72). Az alföldi újabb monostorítások (Gyula, Csoltmonostor, Pusztaszer, Sárvar...) módosíthatják Fügedi véleményét (1972, 70—74), hogy a monostorok legnagyobb része — és a legnagyobb monostorok szintén ezen (t. i. a Dunántúlon) a területen épültek fel. Entz Géza és Dercsényi Dezső szóbeli közlése szerint az Alföldön legalább a dunántúlihoz hasonló számú monostor lehetett. A teljesen elpusztultnak vélt Alföld: Sárvar Szatmár megyében, Csoltmonostor Békésben, Pusztaszer és Szeged Csongrádban kezdi felvenni a versenyt az ország Ny-i részével (ENTZ 1978, 6).

102. Tervünkben szerepelt 1978-ban a teljes nemzetségi központ: a földvár, a települések feltárása is. A nemzetségi- és ispánsági központok komplex kutatását azonban egyelőre csak Somogy megyében végezhetjük.

Ezúton kívánok köszönetet mondani M. Hrotkó Zsuzsannának az elkészített grafikai munkákért, valamint Parádi Nándornak az értékes lektori észrevételekért. A jelenlegi dolgozat az 1982. november 11-i személyes megbeszélésünk alapján készült, vagyis azután, amikor mód nyílt a teljes ásatási anyag áttekintésére, amelyek az írásos lektori véleményt némiképpen módosíthaták. Vagyis teljességgel bizonyos, hogy az épületek „álló maradványai” több helyen is előkerültek (7—8. kép, 10. kép). Ezek nem törmelékek, így az alapozási árkuakat sem bontottuk ki. Ellentétben — a több helyen meglévő — kiszedett alapozási árkokkal, amelyeket (mint az ÉNy-it) (10. kép 2), valamint a 6. kép) teljességgel kibontottunk. Így teljesen bi-

zonyos, hogy az egyhajós kőtemplom szentélye félköríves záródású, valamint a bazilikáé is apszisosak voltak (8. kép 1—4). S mivel a korábbi templom maradványai a szentélynél kb. 1—1,2 m magasságban (8. kép 2) megmaradtak, így a két templomalapozási és járószintje között a jelentős szintbeli különbség megvolt. Ennek alapján a 6. kép összesítő alaprajzán a rekonstrukciós megoldást fenntartottuk, úgyszintén az ovális alakú építménynél, mivel annak a formáját a megmaradt, vastag, döngölt agyagalapozás adta.

A lektor által említett tárgyak a JAM-ban vannak és restaurálásuk is ott történik 1977 óta. Az anyag együttes közlése indokolja — egyéb szempontok mellett — a jelenlegi formában való megjelentetésüket.

IRODALOM

ANONYMUS 1975

BALOGH 1956

BÁLINT 1938

BÁRDOS 1978

BEREY 1937

ANONYMUS, *Gesta Hungarorum* (ford.: PAIS DEZSŐ) Bp. 1975, 7—172.

I. BALOGH, *Nyírbátor története*. Nyírbátor 1956, 1—12.

A. BÁLINT, *A kaszaperi középkori templom és temető*. Dolg 14 (1938) 139—190.

E. BÁRDOS, *Középkori templom és temető Kaposvár határában*. SMK 3 (1978) 187—234.

J. BEREY, *Nagyecsed nagyközség hajdan oppidum, a nagyecsed-i református egyház, az ecsedi-vár és az ecsedi-láp története 1930-ig*. Mátészalka 1937, 3—79.

- BÓNA 1973 I. BÓNA, VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. *FontesArchHung* Bp. 1973, 1—162.
- BÓNA 1978 I. BÓNA, *Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros*. *ARegia* 16 (1978) 99—157.
- BOROVSZKI é. n. S. BOROVSZKY, *Szatmár megye MVV é. n.*
- CSÁNKI 1890 D. CSÁNKI, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. Bp. 1890. I. 485.
- CSORBA 1975 Cs. CSORBA, *Közlekedés, árucseré és városfejlődés Szamos-vidékén a XIV—XV. században*. *Csengeri Krónika* 1975, 175.
- DANKÓ 1975 I. DANKÓ, *A Báthori család eredetmondájának szatmári vonatkozásai*. *Csengeri Krónika* 1975, 271.
- DERCSÉNYI 1978 D. DERCSÉNYI, *Művészetünk első századai*. MN 1978. V. 28.
- DERCSÉNYI 1979 D. DERCSÉNYI, *Einige Probleme der arpadenzeitlichen Steinmetzkunst*. *ARegia* 17 (1979) 143—145.
- ENTZ 1978 G. ENTZ, *Árpád-kori kőfaragványok kiállítása Székesfehérváron*. *Művészet* 10 (1978) 5—7.
- ÉRI—BÁLINT 1959 I. ÉRI—A. BÁLINT, *Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei*. *RégFüz* 6 (1959) 1—60.
- FODOR 1977 I. FODOR, *Der Ursprung der in Ungarn gefundenen Tonkessel*. *Acta ArchHung* 29 (1977) 323—349.
- FÜGEDI 1972 E. FÜGEDI, *Koldulórendek és a városfejlődés Magyarországon* Sz 106 (1972) 70—74.
- FÜGEDI 1979 E. FÜGEDI, *A befogadó a magyar királyság*. TSz 1979, 355—376.
- GEDAI 1967 I. GEDAI, *A nagyecsed-i Árpád-kori éremlelet*. *JAMÉ* 8—9 (1967) 57—77.
- GEREVICH 1977 L. GEREVICH, *Pilis abbey a cultural center*. *Acta ArchHung* 29 (1977) 155—198.
- GÖMÖRI 1970 J. GÖMÖRI, *Beszámoló a sárospataki róm. kat. templom mellett 1968-ban végzett ásatásokról*. *HOMÉ* 9 (1970) 109—128.
- GÖMÖRI 1973 J. GÖMÖRI, *Korai császárkori és Árpád-kori település, X. századi vasolvasztó műhely Sopronban*. *Arrabona* 15 (1973) 69—124.
- GYÖRFFY 1959 GY. GYÖRFFY, *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959, 1—167.
- GYÖRFFY 1963 GY. GYÖRFFY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Bp. 1963. 5—908.
- GYÖRFFY 1970 GY. GYÖRFFY, *A honfoglaló magyarok települési rendjéről* *ArchÉrt* 97 (1970) 191—242.
- GYÖRFFY 1973 GY. GYÖRFFY, *Budapest története az Árpád-korban* *BudTört* I. Bp. 1973, 242.
- GYÖRFFY 1976 GY. GYÖRFFY, *Die Entstehung der ungarischen Burgorganisation*. *Acta ArchHung* 28 (1976) 323—358.
- GYÖRFFY 1977 GY. GYÖRFFY, *István király és műve*. Bp. 1977, 7—667.
- HECKENAST 1970 G. HECKENAST, *Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban*. *ÉTK* 53 (1970) 5—135.
- HORVÁTH 1968 B. HORVÁTH, *Árpád-kori faépítkezés nyomai Fonyód-Bélatelepen*. *FolArch* 19 (1968) 113—144.
- HORVÁTH 1975 F. HORVÁTH, *Szer plébániatemploma és a település középkori története*. *MFME* 1974—75 (1975) 343—374.
- HORVÁTH 1978 F. HORVÁTH, *Csengele középkori temploma*. *MFME* 1976—77 (1978) 91—126.
- KALMÁR 1959 J. KALMÁR, *A füleki (Filakovo) vár XV—XVII. századi emlékei*. *RégFüz* 4 (1959) 1—45.
- KANDRA 1884 K. KANDRA, *A sárvári várispánságról*. Sz 18 (1884) 339—345.; 436—437.
- KARÁCSONYI 1901 J. KARÁCSONYI, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. II. Bp. 1901, 1—500.
- KATALÓGUS 1978 *Árpád-kori kőfaragványok*, Katalógus. Székesfehérvár 1978, 9—386.
- KÁROLYI CSOL. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára
- KOLLÁNYI 1906 F. KOLLÁNYI, *A magánkegyúri jog hazánkban a középkorban*. Bp. 1906. 3—298.

- KOVALOVSZKI 1975 J. KOVALOVSZKI, *Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról 1962—1964.* ArchÉrt 102 (1975) 204—223.
- KOVALOVSZKI 1980 J. KOVALOVSZKI, *Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon.* Fontes ArchHung 1980, 9—107.
- KOREK 1976 J. KOREK, *Árpád-kori települések a kiskörei vízlépcső területén.* Egri MÉ 14 (1976) 91—112.
- KOZÁK 1973 K. KOZÁK, *Églises a abside en hémicycle dans la Hongrie de XIe s.* Acta ArchHung 25 (1973) 177—204.
- KOZÁK 1975 K. KOZÁK, *A nyíradonyi premontrei prépostság 1936-ban feltárt maradványai.* DMÉ 1975, 274—277.
- KOZÁK—MÓDY 1976 K. KOZÁK—GY. MÓDY, *A herpályi templomromnál végzett régészeti kutatás és helyreállítás 1972—1975.* A Bihari Múzeum Évkönyve 1976, 100—101.
- KOZÁK 1978 K. KOZÁK, *Téglából épített körtemplomaink és centrális kápolnáink a XII—XIII. században.* MFMÉ 1976/77—1; (1978) 49—90.
- KOZÁK 1979 K. KOZÁK, *Beitrag zur Frage der mit Palmetten verzierten Steine.* ARegia 17 (1979) 93—94.
- KRALOVÁNSZKY 1957 A. KRALOVÁNSZKY, *Adatok az ún. S végű hajkarika kialakulásának és időrendjének a kérdéséhez.* ArchÉrt 84 (1957) 175—186.
- KRISTÓ 1975 GY. KRISTÓ, *Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről.* Sz 109 (1975) 953—967.
- KRISTÓ 1976 GY. KRISTÓ, *Az aranybullák évszázada,* Bp. 1976. 132, 141, 151—153.
- LOVAG 1980 ZS. LOVAG, *Árpád-kori pecsétgyűrűk I.* FolArch 31 (1980) 221—238.
- MAGYAR 1973 K. MAGYAR, *A nyírbátori Báthori várkastély XV. századi kályhacsempéinek művelődéstörténeti vonatkozásai.* (doktori értekezés) Bp. 1973, 1—269.
- MAGYAR 1975 K. MAGYAR, *A somogyvári apátság Péter titulusának forrásairól.* SLÉ 6 (1975) 19—33.
- MAGYAR 1977 K. MAGYAR, *Monostor a gyepűvonalon.* Művészet 9 (1977) 4—7.
- MAGYAR 1978a K. MAGYAR, *A nagyecsed-i reneszánsz vár Báthori-címeres köve.* Művtört. Ért. 27 (1978) 67—74.
- MAGYAR 1978b K. MAGYAR, *A Nagyecsed-sárvári palmettás kövek.* Művészet 5 (1978) 32—36.
- MAGYAR 1978c K. MAGYAR, *A magyarországi állam- és egyházszerzés kérdéseihez.* Valóság 4 (1978) 26—34.
- MAGYAR 1979a K. MAGYAR, *Somogyvár ispánsági- és megyeközpontjáról.* SLÉ 10 (1979) 3—50.
- MAGYAR 1979b K. MAGYAR, *A IX—X. századi magyar gyepű- és határvédelem kérdéseiről.* Szeged 1979. JATE Őstörténeti konferencia előadása 1—15.
- MAGYAR 1981a K. MAGYAR, *A X—XI. századi bizánci kapcsolataink somogyi forrásairól.* SLÉ 12 (1981) 3—21.
- MAGYAR 1981b K. MAGYAR, *Nagyecsed—Sárvármonostor a Szabolcs-Szatmár megye Művészettörténeti Topográfiája.* Bp. 1981 (megjelenés alatt) 1—18.
- MAGYAR 1983 K. MAGYAR, *Szántód és környékének a története a középkorban.* Bp. 1983. 1—131.
- MAKSAI 1940 F. MAKSAI, *A középkori Szatmár megye.* Bp. 1940, 1—240.
- MESTERHÁZY 1965 K. MESTERHÁZY, *Az S végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében.* DMÉ (1962—64/1965) 95—113.
- MESTERHÁZY 1974 K. MESTERHÁZY, *Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területe IX—XIII. századi településtörténetéhez.* DMÉ (1974) 95—174.
- MEZŐ—NÉMETH 1972 A. MEZŐ—P. NÉMETH, *Szabolcs-Szatmár megye történeti etimológiai helynévtára.* Nyíregyháza 1972, 3—158.
- MÉRI 1964 I. MÉRI, *Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában.* RégFüz 12 (1964) 1—82.
- MÓDY 1975 GY. MÓDY, *Fehérgyarmat település- és birtoktörténete a XVI. század végéig.* Csengeri Krónika 1975, 126.

- NAGY 1973 E. NAGY, *Rapport préliminaire des fouilles d'Esztergom, 1964—1969.* Acta ArchHung 23 (1971) 193—198.
- NAGY 1973 E. NAGY, *Előzetes jelentés a kaposszentjakabi apátság feltárásáról.* SMK 1 (1973) 335—339.
- NAGY 1974 S. NAGY, *Dombó, Újvidék.* 1974, 1—22., 1—67. kép.
- NAGY 1979 S. NAGY, *Parallelen des Steines von Aracs in der Wojwodina.* ARegia 17 (1979) 95—104.
- NÉMETH 1968 P. NÉMETH, *Szabolcs-Szatmár megyék Árpád-kori (XI—XIII. századi) földvárai és monostorai.* JAMÉ 10 (1968) 91—102.
- NÉMETH 1973 P. NÉMETH, *Ki nyugodott a geszterédi „fejedelmi” sirban?* Veszprém 1973. 21—22.
- NÉMETH 1975 P. NÉMETH, *Borsova határvármegye kialakulása KVM 5. Kisvárdá* 1975, 5—22.
- NÉMETH 1978 P. NÉMETH, *Szabolcs- és Szatmár megye az Árpád-korban.* Előadás 1978, Nyíregyháza.
- NOVÁKI 1976a GY. NOVÁKI, *Árpád-kori sáncvár a bácsai Szent Vid dombon.* ArchÉrt 103 (1976) 116—125.
- NOVÁKI 1976b GY. NOVÁKI, *Die topografischen Eigentümlichkeiten der ungarischen Burgen in X—XI. Jahrhundert am nördlichen Randgebiet der grossen Tiefebene.* Acta ArchHung 28 (1976) 357—396.
- PARÁDI 1963 N. PARÁDI, *Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények (XI—XVII.).* ArchÉrt 90 (1963) 205—251.
- PARÁDI 1967 N. PARÁDI, *A Hács-béndekpusztai Árpád-kori edényégető kemence.* ArchÉrt 94 (1967) 20—38.
- PARÁDI 1975 N. PARÁDI, *Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A Nyáregyháza-pusztapótharaszti kincsletet.* FolArch 26 (1975) 119—161.
- RUTTKAY 1979 A. RUTTKAY, *Stredoveké umelecke remeslo. Tatra* 1979, 1—133.
- SZABÓ 1975 J. SZABÓ, *Árpád-kori falu és temető Sarud határában.* II. Egri MÉ 13 (1975) 19—68.
- TROGMAYER 1980 O. TROGMAYER, *Szer monostorától Ópusztaszerig* Bp. 1980, 7—159.
- VALTER 1979 I. VALTER, *Árpád-kori kovácsműhely Csatáron.* Zalai gyűjtemény 12 (1979) 71—72.
- VÁRADI REGESTRUM REGESTRUM VARADIENSE... *Curis et laboribus IOANNIS KARÁCSONYI et SAMUELIS BOROVSZKY editum.* Budapest 1903.
- ZÁDOR 1980 M. ZÁDOR, *Az Árpád-kori építészetünk problémái c. előadás BME Műemlékvédelmi Szakmérnöki továbbképzés* 1980.
- ZOLNAY 1965 L. ZOLNAY, *Pénzverők és ötvösök a románkori Esztergomban* ArchÉrt 92 (1965) 148—162.

FORSCHUNG DES ADELSZENTRUMS VON NAGYECSED—SÁRVÁR (1975—1977)

Auszug

Im Laufe der zwischen 1975—77 im Gutkeled-Zentrum von Nagyecsed-Sárvár durchgeführten Ausgrabung gelang es — im Komitat Szatmár, im Moorgebiet von Ecsed, das in unserem historischen und archäologischen Quellenmaterial widerspruchsvoll bzw. mangelhaft vorkommt — das Adelsgeschlechtszentrum Gutkeled von Sárvár im XI—XV. Jh. und das Familienzentrum der Báthoris von Ecsed im XIV—XVII. Jh. zu lokalisieren.

Es wurde festgestellt, daß das Zentrum von Sárvár ein über einen Burgwall verfügender, befestigter Ort war. Die voraussetzbaren Schanzen des großen Burgwalles von doppeltem System konnten — auf Grund der Karten — rekonstruiert werden. Die Vorgeschichte des Burgwalles verfolgten wir — auf Grund der bronzezeitlichen Keramik und anderer Siedlungsfunde — bis in die Urzeit. Es stellte sich auch heraus, daß an der laut der Meinung der Historiker für die Burg von Tas, also des Enkels von Árpád gehaltenen Stelle, sich im X—XI. Jh. eine größere, aus Gruben-häusern bestehende Siedlung befand. Und dies läßt sich

tigter Ort war. Die voraussetzbaren Schanzen des großen Burgwalles von doppeltem System konnten — auf Grund der Karten — rekonstruiert werden. Die Vorgeschichte des Burgwalles verfolgten wir — auf Grund der bronzezeitlichen Keramik und anderer Siedlungsfunde — bis in die Urzeit. Es stellte sich auch heraus, daß an der laut der Meinung der Historiker für die Burg von Tas, also des Enkels von Árpád gehaltenen Stelle, sich im X—XI. Jh. eine größere, aus Gruben-häusern bestehende Siedlung befand. Und dies läßt sich

auf Grund der frühen Funde (X—XI. Jh.), insbesondere der Keramik zur ungarischen Bevölkerung knüpfen (Abb. 4—5; Abb. 7,1—2).

An der westlichen und östlichen Erhebung des Burgwalles dürften eine arpadenzeitliche und eine mittelalterliche Siedlung, vermutlich die über eine Kirche verfügenden — auch in den Quellen erwähnten — Dörfer von Váralja und Remeteszeg gestanden haben (Abb. 1,4).

Auf den westlichen, hervorragenden Punkt des Burgwalles wurde zur Mitte bzw. in der zweiten Hälfte des XI. Jhs die über einen 20×10 m großen, hufeisenförmigen Chor und ein rechteckförmiges Schiff verfügende Steinkirche der Kirchenherren aus dem Gutkeled-Geschlecht erbaut (Abb. 1,4; Abb. 6). Die dazugehörenden, palmettenverzierten Steine sind mit den charakteristischen Palmettendarstellungen der Säulenkapitelle von Tihany, Veszprém, Szeged und Dombó verbunden (Abb. 12).

Die Beziehung zum Süden, zu Syrmien wird durch die Fragmente der Pferde- oder Löwendarstellungen bekräftigt (Abb. 14,2), die die Tradition der Pferdedarstellung von Bodrogmonostorszeg, Aracs und zum Teil Harina wachrufen.

Auf den sich dem Kreis von Dombó unmittelbar anschließenden Stücken erscheinen auch die Palmetten von einander trennenden Flechtbandverzierungen (Abb. 13,1). Die hierhergehörenden flechtbandverzierten Steinfragmente weisen eine Verbindung mit Szekszárd, Pécs, Aracs und Dombó auf.

Die Entstehung der erwähnten Werkstattbeziehungen steht unbedingt mit der bei der Staatsorganisation gespielten Rolle des Gutkeled-Geschlechtes im XI. Jh. bzw. mit ihrer Niederlassung in Ungarn in Zusammenhang (Abb. 15,2). Den aus Hohenstaufen (Deutschland) stammenden Gut und Keled fiel zur Zeit der Herrschaft von Peter Orseolo (1038—41, 44—46) in Ungarn eine wichtige Rolle zu. Als Befelshaber der königlichen Leibwache ließen sie in der Umgebung des sakralen königlichen Zentrums Székesfehérvár ihre ersten Gutszentren: Gut und Adony erbauen (Abb. 15,2).

Sie haben aus ihren in der Nyírség (heute: Komitat Hajdú-Bihar) gelegenen Zentren ebenfalls Gut und Adony genannten und der hierzugehörenden Gütern die östlichen Handels- und Heerstraßen unter ihrer Kontrolle gehalten. Eben deshalb dient die Verwandtschaft der Steinmetzarbeiten der in der NO-Ecke des Landes gelegenen Ortschaft Sárvár mit den königlichen Zentren auch betreffs des Verlaufes unserer Kirchenorganisation mit wichtigen Beweisen. Es ist sehr wichtig, daß zur Mitte des 11. Jhs — zur selben Zeit mit dem durch den Győr-Geschlecht gegründeten Patronatskloster von Kaposszentjakab — auch in Sárvár eine Patronatskirche des Geschlechtes zu Ehren des bei dem königlichen Militär, bei der Leibgarde beliebten Hl. Petrus errichtet wurde.

Die Familie Gutkeled hat das Gut des Klosters von Sárvár aus neun, im Gebiet des Komitats Szatmár gelegenen Dörfern bzw. aus Futak, einem weit gelegenen Dorf in Syrmien organisiert (Abb. 15,2). Letzteres Gut liegt gegenüber von Dombó, einige Km weit davon, am anderen Ufer den Donau und gilt als eine wichtige Überfahrts- und Zollstelle.

Das Dorf Futak (Batkaj) der Familie Gutkeled ist bis zum Mongolensturm ein Knotenpunkt des Wasserverkehrs an der Donau und Theiß, dem eine unbedingt größere Bedeutung zugefallen ist, als den Verkehrsstraßen des Festlandes. Diese territoriale Verbindung erklärt klar die bei den Steinen von Sárvár und Dombó erscheinende Verwandtschaft. Dieses Gut in Futak dürfte Sárvár und Umgebung auch unmittelbar in die Reichweite der südlichen Werkstätten — im Grunde genommen von altbulgarischem Ursprung, byzantinischem und lombardischem Stil — eingeschaltet haben.

Nach dem Abriß der frühen Steinkirche von Sárvár (Abb. 6) wurde in der ersten Hälfte des XII. Jhs die 36×19 m große, dreischiffige Ziegelbasilika des Geschlechtes mit dem ihr von SW her anschließenden Kloster oder weltlichen Wohnsitz erbaut (Abb. 6).

Mit der Basilika zur gleichen Zeit kam es wahrscheinlich zum Bau der ovalen, ursprünglich auf gestampftem Lehmfundament mit Ziegeln errichteten, vermutlichen Pfarrkirche (Abb. 6).

Die Bestattungssitten bzw. die zum Vorschein gekommenen Funde beweisen klar, daß um die Basilika im O, N und W sich WO orientierte Gräber des im XI—XII. Jh. mit Sargbestattungen oder ohne diese belegten Friedhofes des gemeinen Volkes befunden haben. In der Basilika und in der Pfarrkirche sowie zwischen den beiden konnten wir die zum größten Teil gestörten Ziegelgräber der vornehmender scheinenden Schicht erschließen (Abb. 6).

Unsere Ausgrabung hat die durch die Tataren im Jahre 1241 verursachte große Verwüstung bewiesen sowie, daß man das Kloster niedergebrannt bzw. im SW und O bei dem Hauptchor bis zum Fundament abgerissen hat (Abb. 6). Die Herstellung erfolgte etappenweise. Die in den Jahren 1250 begonnenen Herstellungsarbeiten haben die aus dem Verkauf des Gutes von Futak gewonnenen 30 Mark gedeckt.

Im Laufe der Renovierung wurde der Klosterflügel bzw. die nördliche Hälfte des weltlichen Wohngebäudes überhaupt nicht, der südliche Teil umgebaut, für Wirtschaftszwecke hergestellt.

Die hier bzw. im Gebiet des Friedhofes zerstreut zum Vorschein gekommenen Keramik- und Eisensfunde weisen auf die spätere Verwüstung bzw. darauf hin, daß gewisse Teile des Friedhofes außer Gebrauch gesetzt wurden. Während des Mongolensturmes ist die Bevölkerung offenbar

zum Teil umgekommen bzw. hat sich ausgetauscht. Aus dem Teil des Zentrums nach der Arpadenzeit ist nur geringes Fundmaterial zum Vorschein gekommen.

Letzten Endes hat unsere Erschließung — so viel als möglich — zur Forschung der wichtigen árpadenzeitlichen Zentren und Klöstern des Komitatns Szabolcs-Szatmár mit grundlegenden und neuen Ergebnissen beigetragen. Hier ist nämlich eines der ältesten Gentikloster des NO-Alföld zum

Vorschein gekommen. Das hier erschlossene behauene Steinmaterial schließt sich an die Denkmäler der frühen Zentren: Esztergom, Székesfehérvár, Veszprém, Tihany und anderen Zentren, wie Szeged, Dombó des XI. Jhs. an.

Die im Laufe der Ausgrabung gewonnenen Quellenangaben haben auch auf die landnahmezeitliche Erdbefestigung, Siedlung und Bedeutung zur Zeit der Staatsgründung verwiesen.

K. Magyar
Kaposvár
Rippl-Rónai Múzeum
Rippl-Rónai tér, Pf. 70.
7401.